

2024-2025-O'QUV YILIDA
UMUMTA'LIM MAKTABLARINING
9-SINF
O'QUVCHILARI UCHUN
O'ZBEKISTON TARIXI
FANIDAN YAKUNIY ATTESTATSIYA
JAVOBLARI

Qumqo'rg'on – 2025

1-savollar

1. Qadimgi saklarni guruhlarga ajrating; Har bir guruh yashagan hududlarini yozing. (Bilish – 18 ball)

Yozma manbalarning guvohlik berishicha, mil. avv. VII-VI asrlarda O'zbekiston hamda qo'shni hududlarda so'g'diylar, baqtriyaliklar, xorazmliklar hamda sak va massaget gabilalari yashaganlar.

O'rta Osiyoning tog'lik, dasht va cho'l yerlarida asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan saklar istiqomat qilishgan. Qadimgi yunon-rim tarixchilarining yozishlaricha, saklar uch guruhga bo'lingan. Ularning ko'pchilik qismi saka-tigraxauda, ya'ni o'tkir uchli kigiz qalpoq kiyib yuruvchi saklar deb atalgan. Ular hozirgi Toshkent viloyati va Janubiy Qozog'iston yerlarida yashaganlar. Ikkinchi guruhi saka-tiay-taradarayya, ya'ni daryoning narigi tomonida yashovchi saklar deb atalgan. Ular Orol dengizi bo'ylarida, Sirdaryoning (qadimgi nomi Yaksart) quyi oqimida yashaganlar. Pomirning tog'li tumanlarida va Farg'onada saka xaumovarka deb ataluvchi ya'ni muqaddas ichimlikka sig'inuvchi saklar yashagan.

2. Salavkiylar davlatiga asos solgan shaxs; Davlatning paydo bo'lish sababi; Ushbu davlatning boshqaruv tizimi haqida yozing. (Bilish – 18 ball)

Mil. avv. 323-yil Makedoniyalik Aleksandr vafot etdi. U barpo etgan davlat uch qismga: Makedoniya, Misr va Suriyaga bo'linib ketdi. Bu davlatlar Aleksandrning eng yaqin lashkarboshilari tomonidan boshqarildi. Uzoq davom etgan o'zaro urushlardan keyin, mil. avv. 312-yilda kichik Makedoniyalik Aleksandrning lashkarboshilaridan biri Salavk Bobil (Suriya davlati) hukmdori bo'ldi. Salavka davlatining tarkibiga Mesopotamiya, Eron, Parfiya, Baqtriya, So'g'diyona, Marg'iyona kirar edi. Salavk o'z davlati tarkibiga kirgan O'rta Osiyoni alohida viloyatlar – satrapliklarga ajratdi. Ularning har biriga boshliq satrap hukmronlik qilar edi. Davlat mudofaasi va qo'shinlarni tashkil etish bilan sobiq lashkarboshilardan tayinlangan strateglar shug'ullanar edi. Salavk o'z o'g'li Antioxni Sharqiy viloyatlar – Parfiya, Marg'iyona, Baqtriya, So'g'diyonaga noib etib tayinladi. Antiox ulkan davlat boshida turib, uni 20 yilga yaqin boshqardi. Asta-sekinlik bilan So'g'diyona, Baqtriya va Marg'iyonada tinch hayot tiklana boshlandi. Bu yerlarda yangi manzilgohlar, shaharlar bunyod etildi, savdo-sotiq, dehqonchilik va hunarmandchilik rivojlandi. Baqtra, Maroqanda, Marg'iyona Antioxiysi (Marv), Termiz yirik shahar va madaniyat markazlariga aylandi.

3. Qadimgi Xorazmdagi Qal'aliqir, Qo'yqirilganqal'a, Tuproqqal'a shaharlaridan topilgan arxeologik va yozma manbalarga izoh bering. (Bilish – 18 ball)

Mil. avv. IV asrda Xorazm Ahamoniylar davlatidan ajralib chiqib, mustaqil davlatga aylandi. Makedoniyalik Aleksandr va salavkiylar hukmronligi davrida ham Xorazm davlati mustaqil edi. Bu o'lka aholisi xo'jaligining asosini dehqonchilik tashkil etgan.

Xorazmda shaharsozlikning boshlanishi miloddan avvalgi VII asrga borib taqaladi (Ko'zaliqir shahri xarobalari orqali o'rganilgan). Bu yerda mahalliy hukmdorning qarorgohi bo'lgan ulkan qal'a bunyod etilgan edi (Qal'aliqir shahri xarobalari).

Miloddan avvalgi III–II asrlarda Jonbosqal’a Xorazmning qadimgi shahri bo‘lgan. Qo‘yqirilganqal’a xarobalaridan aylana shaklda qurilgan mustahkam ibodatxona qoldiqlari topilgan.

Milodiy II–III asrlarda Tuproqqal’a shahrida bundan ham ulug‘vor va muhtasham qurilish ishlari amalga oshirilgan edi. Shahar qudratli mudofaa devorlari bilan o‘ralib, devor burchaklarida burjlar qurilgan. Markazdan o‘tgan ko‘cha shaharni ikki qismga bo‘lgan, undan esa, yon-atrofga ko‘chalar ketgan, mahallalar bir-biridan ajralib turgan. Markaziy maydonda muhtasham saroy va ibodatxonalar joylashgan. Qasrdagi saroy devorlari shohlar, lashkarlar, sozandalar, shuningdek, hayvonlar va qushlar tasviri bilan bezatilgan. 20 dan ortiq bo‘yalgan loy haykallar zallardan biridagi tokchalarda devor bo‘ylab o‘rnatilgan.

O‘rta Osiyodagi eng qadimgi yozuv Xorazm hududidan topilgan. Bular Oybo‘yirqal’a (miloddan avvalgi V–IV asrlar) yodgorligidan xum sirtiga bitilgan yozuv va Qo‘yqirilganqal’adan topilgan ayrim mahalliy yozuvlardir (miloddan avvalgi III–II asrlar).

4. Yunon-Baqtriya hukmdorlarini sanab bering. Har bir hukmdorning davlat tarixidagi ahamiyatini yozing.

Mil. avv. 250-yilda Baqtriya Salavkiylar davlati tarkibidan ajralib chiqadi. Antik davr tarixchilarining xabar berishicha, mingta Baqtriya shahri hukmdori bo‘lmish Diodot o‘zini podsho deb e‘lon qiladi. Shu voqeadan boshlab Yunon-Baqtriya davlati tarixi boshlanadi. Mil. avv. 250-yilda Salavkiylar davlati tarkibidan ajralib chiqqan Parfi ya Baqtriyaning raqibiga aylanadi. Baqtriyadan tashqari, Yunon-Baqtriya podsholigi tarkibiga So‘g‘diyona va Marg‘iyona ham kirgan. Diodotdan keyin Yunon-Baqtriyada hukmronlik davlat tarixida sezilarli iz qoldirmagan Yevtidemga o‘tadi. Yevtidemning o‘g‘li Demetriy hukmronligi davrida Yunon-Baqtriya podsholigi eng katta sarhadlarga ega bo‘ldi. Hindistonning bir qismi bu davlatga qo‘shib olindi.

5. Makedoniyalik Aleksandr O‘rta Osiyoda bunyod etgan shaharlar nomini yozing. Shulardan bittasini barpo etish sababini yozing. (Bilish – 18 ball)

Mil. avv. 329-yilda Makedoniyalik Aleksandr qo‘shinlari Oks – Amudaryodan o‘tib oldilar. Qo‘shinlar yurishlari yo‘nalishida esa Nautaka (Qashqadaryo vohasining sharqiy qismi) va Maroqanda shahri (Samarqand) turar edi. Miloddan avvalgi 329-yilda yunon-makedonlar Maroqandani egalladi. Aleksandr qo‘shinlarning bir qismini shu yerda qoldirib, o‘zi Kurushkat (Kiropolis) shahrini bosib olish uchun asosiy kuchlar bilan Sirdaryo qirg‘oqlari sari yurdi. Rivoyatga ko‘ra, bu shaharga fors shohi Kir II asos solgan ekan.

So‘g‘diyona xalqi bosqinchilarga qarshi kurashga chiqadi. Tez orada so‘g‘diylarga baqtriyaliklar va saklar qo‘shiladilar. Qo‘zg‘olonga iste’dodli tashkilotchi va harbiy yo‘lboshchi Spitaman boshchilik qiladi. Ancha qo‘shin to‘plagan Spitaman Maroqandani qamal qildi. Aleksandr qamalda qolganlarga yordamga uch mingga yaqin jangchidan iborat qo‘shin jo‘natadi. Qadimda «Politimet» deb atalgan Zarafshon daryosi bo‘yida makedonlarga pistirma qo‘ygan Spitaman dushman guruhini tamomila qirib tashlaydi. Shunda Aleksandrning o‘zi qo‘zg‘olonni bostirishga otlanadi. Yunonlarning katta kuchlari yaqinlashib kelayotganidan

xabar topgan Spitaman qamalni to'xtatadi va o'z qo'shinlarini sahro sari boshlab ketadi. Saklarga qarshi kurash uchun Aleksandr Sirdaryo bo'yida, Xo'jand yaqinida qal'a barpo etish to'g'risida buyruq beradi. Bu qal'a Aleksandriya Esxata (Chekka Aleksandriya) deb ataldi. Aleksandr Maroqandada maxsus harbiy qo'shin qoldirib, asosiy qo'shinlari bilan qishlash uchun Zariaspa (Baqtra)ga jo'nadi. O'sha yilning bahorida Aleksandr qo'zg'olonni bostirish chorasini ko'radi. O'z lashkarlarini uch qismga bo'lib, So'g'diyonani u boshidan bu boshigacha kezib chiqadi va tinch aholini qirib tashlaydi. Mil. avv. 328-yil kuzida Spitamanning Aleksandr bilan hal qiluvchi jangi bo'lib o'tadi. Kuchlar teng bo'lmaganidan Spitaman yengilib, yana cho'lga chekinadi. O'sha yerda u xoinlarcha o'ldiriladi. Yunon tarixchilarining yozishicha, Makedoniyalik Aleksandr O'rta Osiyoda bir nechta shaharlar qurdirgan. Bu shaharlar uning nomi bilan Oksdagi Aleksandriya, Aleksandriya Esxata, Marg'iyona Aleksandriyasi va hokazo tarzida atalgan. Ularning ba'zilar vayron etilgan So'g'diyona va Baqtriya shaharlari o'rnida, boshqalari esa tayanch qal'alar sifatida yangidan qurilgan.

6. Mil .avv. VII – VI asrlarda O'rta Osiyo hududida yashagan xalqlardan 3 tasini sanab bering; Ushbu xalqlarning istiqomat qilgan hududlarini yozing. (Bilish – 18 ball)

Yozma manbalarning guvohlik berishicha, mil. avv. VII-VI asrlarda O'zbekiston hamda qo'shni hududlarda so'g'diylar, baqtriyaliklar, xorazmliklar hamda sak va massaget qabilalari yashaganlar.

Zarafshon va Qashqadaryo vohasida dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi ko'plab aholi istiqomat qilgan. Yunon yozma manbalarida bu hudud So'g'diyona deb nomlangan. Mazkur hududda yashaydigan aholi so'g'diylar deb atalgan.

Amudaryoning quyi oqimida yashagan o'troq dehqon elatlari xorazmliklar bo'lgan. Ularning yurti yunon manbalarida Xorasmiya deyilgan.

So'g'diylarning eng yaqin qo'shnilari baqtriyaliklar bo'lib, ular Surxon vohasi, Afg'onistonning shimoliy, Tojikiston ning janubiy hududlarida joylashgan. Yunon mualliflari u yerlarni Baqtriana yoki Baqtriya deb ataganlar.

Cho'llar va Amudaryo (daryoning qadimgi nomi Oks) bo'ylarida ko'chmanchi massaget qabilalari yashagan.

7. Davan davlati mavjud bo'lgan davrni yozing; Poytaxti va yirik shaharlarini sanab o'ting; Xitoy bilan olib borgan urush sababini bitta so'z bilan ifodalang. (Bilish – 18 ball)

Davan davlati (Xitoy manbalarida bu o'lka shu nom bilan tilga olinadi) taxminan, mil. avv. III asrda paydo bo'lib, Farg'ona vodiysida joylashgan. Davan davlati Xitoy va Sharqning boshqa mamlakatlari bilan bo'lgan xalqaro savdoda muhim o'rin tutgan. Xitoy hukmdorlarini ko'proq Farg'onaning zotli otlari qiziqtirardi. Otlar naslining biriga hatto ular «Samoviy» deb nom berganlar. «Samoviy otlar» baquvvat va chopqir bo'lgan. Xitoy hukmdorlari bir necha bor bu davlatni bosib olmoqchi bo'ldilar, biroq ularning harakatlari behuda ketdi. Harbiy yurishlarning birida ular Davan davlatining poytaxti Ershini qo'lga kiritdilar, biroq aholisining tovon to'lashi evaziga uni tashlab chiqishgan.

Qadimshunoslar topgan dalillar Xitoy solnomalaridagi ma'lumotlarni tasdiqladi. Ko'p sonli aholiga, yaxshi qurollangan va mashq ko'rgan qurolli kuchlariga ega bo'lgan Davan mil. avv. II-I asrlarda yuksak taraqqiy etgan davlatga aylangan. Davan davlatining Sho'rabashat, Uchqo'rg'on singari shaharlari atrofidagi aholi yerni ishlash, sholi va bug'doy yetishtirish, bog'dorchilik va uzum yetishtirishda katta yutuqlarga erishgan. Olimlarning aniqlashicha, milodiy III asrda Davan davlati barham topgan.

8. Qang' davlatiga asos solgan xalqlar nomini yozing; Qang' davlatining poytaxti va asosiy shaharlari joylashgan hududni sanab o'ting; Ko'chmanchilar bilan urushlar kelib chiqishining asosiy sababini ifodalang. (Bilish – 18 ball)

Xitoy manbalaridan bu davlatning Qang'yuy deb atalgani ma'lum. Mil. avv. III asrda unga saklar asos solishgan. Qadimshunoslarning aniqlashicha, Toshkent vohasida miloddan avvalgi III asrda asos solingan, Qanqa – Qang'xa shahar-qal'asi saklarning o'sha kezlardagi poytaxti Qang'dez bo'lgan. Xitoy manbalarida bu shahar Bityan deb atalgan. Qang' davlatining asosiy shaharlari Sirdaryo sohillari bo'ylab joylashgan. Miloddan avvalgi II asr oxirida Qang' qudratli davlat birlashmasiga aylanadi. Uning hukmdorlari o'z nomidan tangalar zarb qildirganlar. Qang' davlatida istehkomlar, ibodatxonalar, savdo va hunarmandchilik mahallalari barpo etilgan. Davlatning madaniy markazlaridan biri Toshkent vohasi edi. Ayni shu hududda o'troq ziroatchilik va hunarmandchilik madaniyati vujudga kelgan. Uning hududidan Buyuk Ipak yo'lining shimoliy tarmog'i o'tganligi davlat iqtisodining gullab-yashna shi ga imkon yaratdi. Lekin ayni shu hol ko'chmanchi qabilalar bilan urushlarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Bu urushlarda qang'arlar (Qang' davlati aholisini shunday atashgan) ko'pincha g'olib chiqar edilar. Milodiy III asrda Qang' davlati parchalanib ketdi.

9. Kushonlar davrida foydalanilgan yozuv turlaridan 3 tasini sanab o'ting.

Har bir yozuv qayerda paydo bo'lgani yoki topilgan hududini yozing. (Bilish – 18 ball)

Kushon davlatida yashagan xalqlarning o'zaro madaniy va savdo-sotiq aloqalari tufayli O'rta Osiyoda qadimgi oromiy yozuvi keng tarqaladi. Bu yozuv G'arbiy Osiyoda paydo bo'lib, alifboga asoslangani tufayli o'zlashtirish ancha oson bo'lgan. Qadimgi Termiz yodgorliklarini o'rganish natijasida oromiy yozuvi asosidagi kushonbaqtriya alifbosidagi yozuv namunalari topilgan. Kushon mamlakatida yana kushon shaklli yozuvi mavjud bo'lgan, bunda harflar burchakli, to'rtburchak va aylana shaklida yozilgan.

Kushon podsholigida yozuv qadimdan mavjudligini Surxko'tal (Afg'onistondagi Qunduz shahri yaqinida) yodgorligidan topilgan yunon alifbosidagi kushon bitiklari ham tasdiqlaydi.

Amudaryoning quyi oqimida, Zarafshon va Qashqadaryo vohalarida oromiy alifbosi asosidagi xorazmiy va so'g'diy yozuvlari ham keng tarqalgan edi. Yozuvning turli ko'rinishlariga oid topilmalar Kushon podsholigining jahondagi ko'plab davlatlar bilan keng ko'lamdagi aloqalaridan guvohlik beradi.

10. Makedoniyalik Aleksandrning sharqqa yurishi nechanchi yilda boshlangani va necha yil davom etganini yozing. Aleksandrning bosib olingan hududlarda yunonlarni joylashtirishdan ko‘zlangan maqsadini aniqlang. Aleksandr harbiy yurishlarining yo‘nalishi O‘rta Osiyoga qaratilish sababini ifodalang. (Bilish – 18 ball)

Aleksandr miloddan avvalgi 336-yilda Makedoniya podshosi bo‘ladi. Shu yili u 20 yoshga to‘lgan edi. Makedoniyalik Aleksandr g‘ayrioddiy kuch-g‘ayrat va jasurlik sohibi bo‘lgan. Safdoshlari va qo‘shinlari unga nihoyatda sadoqatli edi. Mil. avv. 334-yilda u Sharqqa yurish boshladi, bu yurish 10 yil davom etdi. Ana shu yurish davomida u Kichik Osiyo, Suriya, Misr, Eron va Hindistonda katta-katta hududlarni bosib oladi. Makedoniyalik Aleksandr ulkan hududda o‘z hukmronligini mustahkamlash maqsadida bosib olingan shaharlarga yunonlarni joylashtirdi. Mil. avv. 330-yilda Makedoniyalik Aleksandr Qadimgi Fors davlatining Ahamoniylar sulolasidan bo‘lgan oxirgi shoh Doro III ning qo‘shinlarini tor-mor keltirdi. U Hindistonga yurish qilishdan oldin qo‘shinlarining orqa tomonini xavfsizlantirish maqsadida Amudar yoning narigi tomonida yashovchi elatlarni bo‘ysundirishga qaror qildi. Birinchi bo‘lib uning yo‘lini to‘sgan shahar Baqtriya poytaxti Baqtra (Zariaspa) bo‘ldi. Bu vaqtda ahamoniylar sulolasining vakili Bess Baqtriyaning satrapi bo‘lgan. U Baqtra shahrini dushmanga qoldirib, Amudaryoning narigi tarafga qochib ketadi. Makedoniyalik Aleksandr o‘z ustozini, qadimgi yunon faylasufi Aristotelning Amudaryodan ikki podsho – Kir II va Doro I kechib o‘tgani, ikkalasi ham mag‘lubiyatga uchrangani, shu bois u yurishga yaxshi tayyorgarlik ko‘rishi lozimligi to‘g‘risidagi maslahatini yodda tutar edi.

2-savollar

1. U o‘zining falakiyotga oid asarlarida Yerning Quyosh atrofida aylanishi haqidagi fikrni birinchi bo‘lib ilgari surdi. Shu paytgacha noma‘lum bo‘lgan Amerika qit‘asi mavjudligini taxmin qilib, o‘z asarlarida bu haqda bir necha bor yozgan. G‘arbiy yarim sharda katta quruqlik borligi to‘g‘risidagi fikri XV–XVI asrlarda o‘z tasdig‘ini topgan, alloma nomini va uning asaridan birini yozing.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) Xorazmning Kat shahrida tug‘ilib, Urganchda ta‘lim olgan. Xorazmshoh Abul Abbos Ma‘mun II saroyida to‘plangan olimlar bilan birgalikda Ma‘mun akademiyasida ijod qilgan. Beruniy astronomiya, geografiya, matematika va tarixfanlari bo‘yicha 160 dan ortiq asarlar yozgan. Uning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, “Mineralogiya”, “Geodeziya” kabi yirik asarlari shular jumlasidandir.

2. Olim Nil daryosi orollaridan biri — Roud «burni»ga qurgan «Miqyosi Nil» uskunasi Misrda yangicha soliq miqdoriga asos soldi. Atoqli astronom Yan Geveliy 1647-yili nashr qilingan «Selenografiya» kitobida oydag kraterlardan birini shu alloma nomi bilan atagan vatandoshimizning nomini va uning asarlaridan birini yozing. (Bilish -18 ball)

Buyuk astronom, matematik va geograf Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Farg‘oniy (797–865). U Farg‘ona vodiysining Quva shahrida tavallud topgani uchun Sharqda Al-Farg‘oniy, Yevropada esa Alfraganus taxallusi bilan shuhrat topgan.

Bizning davrimizgacha Ahmad al-Fargʻoniyning sakkiz asari saqlangan boʻlib, ular orasida “Samoviy harakatlar va umumiy ilmi nujum” kitobi ham bordir. Bu kitob XII asrdayoq lotin va ibroniy tillariga tarjima qilinib, nafaqat musulmon Sharqidagi, balki Yevropa mamlakatlaridagi astronomiya ilmining rivojini boshlab berdi. Yevropada mashhur boʻlgan alloma nomi XVI asrda Oydagi kraterlardan biriga berilgan.

3. Xalifa Ma'mun uchun jahon xaritasini yaratishga yordam berdi va Yer atrofini topish uchun loyihada ishtirok etdi. Suriyadagi Sinjor tekisligida yer meridiani darajasini o'lchadi. 1 dan 9 gacha sanoq tizimini tuzgan va 0 g'oyasini fanga kiritgan ulug' alloma nomini va asarlaridan birining nomini yozing. (Bilish – 18 ball)

Buyuk astronom, matematik va geograf Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Fargʻoniy (797–865). U Fargʻona vodiysining Quva shahrida tavallud topgani uchun Sharqda Al-Fargʻoniy, Yevropada esa Alfraganus taxallusi bilan shuhrat topgan.

Bizning davrimizgacha Ahmad al-Fargʻoniyning sakkiz asari saqlangan boʻlib, ular orasida “Samoviy harakatlar va umumiy ilmi nujum” kitobi ham bordir. Bu kitob XII asrdayoq lotin va ibroniy tillariga tarjima qilinib, nafaqat musulmon Sharqidagi, balki Yevropa mamlakatlaridagi astronomiya ilmining rivojini boshlab berdi. Yevropada mashhur boʻlgan alloma nomi XVI asrda Oydagi kraterlardan biriga berilgan.

4. Ushbu hudud arablar tomonidan Turon (Xuroson) shaharlari orasida birinchi bo'lib egallangan edi. Turklarning Balxni tashlab chiqishi, istilochilarning Movarounnahrga yurish imkoniyatini oshirishiga sabab bo'lgan, hozirgi Turkmanistonda joylashgan shahar nomini va ushbu shaharda joylashgan maqbarani yozing. (Bilish - 18 ball)

651-yili arablar jangsiz Marv shahrini egallaydilar. So'ngra hozirgi Afg'onistonning shimoliy, Eronning shimoli sharqiy qismi hamda Janubiy Turkmanistondan to Amudaryogacha bo'lgan hududlar istilo qilinadi. Arablar bu hududlarni Xuroson deb ataganlar. Uning markazi Marv shahri edi. Bu viloyatni boshqarish uchun maxsus noib tayinlanib, u Marvda turar edi. Marvda Saljuqiylar davlatining yirik hukmdorlaridan biri Sulton Sanjar maqbarasi joylashgan.

5. O'rta asrlarda mavjud bo'lgan yozuv turi biri ikkinchisiga tutashib ketadigan 38 – 40 ta harfdan iborat edi. Tosh va yog'ochlarga o'yib yozishga nihoyatda qulay bo'lgan yozuv nomini hamda ushbu yozuvlar topilgan hududlardan 3 tasini yozing.

VI-VII asrlarda turkiy run (ko'kturk) xati ham keng qo'llanilgan. Turklarning bu yozuvi biri ikkinchisiga tutashib ketadigan 38–40 harflardan iborat edi. U tosh va yog'ochlarga o'yib yozishga nihoyatda qulay edi. Qadimgi ko'kturk bitiklari (Kultegin va Bilga xoqon bitiklari nomi bilan ham mashhur) Oltoy va Sharqiy Turkistondan tashqari, Yettisuv, Fargʻona va Zarafshon vodiylaridan topilib, o'rganilgan. Ular qabrtoshlar, sopol va metall buyumlar, yog'och hamda tanga pullarga bitilgan.

6. Bu shahar qadimgi davrda asos solingan va arab manbalarida “Madina at-tujjor” deb ta’riflangan. O’rta asrlar davriga kelib kengayib, uch qismli yirik markazga aylangan shahar nomini hamda arablardan VII asrda kim tomonidan bosib olganligini yozing. (Bilish -18 ball)

Sug’d shaharlaridan yana biri Poykand edi. Qadimgi davrda asos solingan ushbu ko’hna shahar o’rta asrlar davriga kelib kengayib boradi va uch qismli yirik markazga aylanadi. Poykand qazishmalarida o’rta asrlarga oid ko’plab moddiy madaniyat buyumlari topilgan. Poykand bu davrda arab manbalarida ta’riflanganidek, «Madina at-tujjor» – «Savdogarlar shahri» bo’lgan. Abu Bakr Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida yozilishicha, Poyakand VII asrda arab xalifasi Muoviya I tomonidan yuborilgan sarkarda Ubaydulloh ibn Ziyod tomonidan bosib olingan.

7. Ular tarbiyalanuvchilarga zardushtiylikning o’git-pandlari, ma’rifati hamda tarbiyasi hayotning eng muhim tayanchi ekanligini uqtirishgan. Ta’lim maskanlarida bolalarga, asosan, o’qish, yozish va jang san’atidan saboq berilgan. Shuningdek, ularga faqat rost so’zlashlari zarurligini uqtirgan zardushtiylik dini ruhoniylari qanday nomlanishi hamda ular qaysi ishda mas’ul ekanligini yozing. (Bilish -18 ball)

Xorazmda VIII asrgacha zardushtiylik dinining ta’siri kuchli bo’lgan. Zardushtiylik ibodatxonalarida ruhoniylar – mobadlar (diniy marosimlarni bajaruvchilar) diniy marosimlarni avloddan avlodga saqlab qolish mas’uliyatini olganlar. Ta’lim maskanlarida bolalarga, asosan, o’qish, yozish va jang san’atidan saboq berilgan. Shuningdek, ularga faqat rost so’zlashlari zarurligi uqtirilgan. Yolg’on gapirish katta jinoyat hisoblangan.

8. Ilk o’rta asrlarda tartib-intizomni saqlashga yordam beradigan maxsus askariy guruh bo’lgan. Dehqon mulkini qo’riqlovchi harbiy posbon qanday nom bilan atalishini hamda ularning dehqonlar oldidagi vazifasini yozing. (Bilish -18 ball)

Dehqonlarning xo’jaligini tashqi hujumlardan himoya qilish, ichkarida esa tartib-intizomni saqlashga yordam beradigan maxsus askariy guruhi – chokarlari bo’lgan. Har bir katta yer egasi ya’ni dehqonning 30–40, 50–100 va ba’zan undan ortiq maxsus askarlar guruhi – chokarlari bo’lgan. Chokarlar baquvvat va abjir hamda o’z xojasiga sadoqatli o’spirinlardan tanlab olingan.

9. Ushbu hudud dastlab «Avesto»da tilga olingan bo’lib, qadimdan “Turon” deb atalib kelingan. Arablar davridan «Movarounnahr» va «Xuroson» deb nomlangan yurtimiz va unga tutash hududlar g’arb olimlari va sayyohlari tomonidan qanday nomlangani hamda ushbu atama nechanchi asrlardan boshlab qo’llanilganligini yozing. (Bilish -18 ball)

«Turon» atamasi dastlab «Avesto»da tilga olingan. Tarixchilar fikricha, turlar (turklar) oriy xalqlarning tarmog’i hisoblangan. VI asrda O’rta Osiyo hududi Turk xoqonligiga o’tishi bilan bu ikki atama uyg’unlashib, Turon nomi turklarga nisbatan beriladigan bo’ldi.

«Turon» yoki «Turkiston» deyilganda, Amudaryo va Sirdaryodan shimolda, to Sharqdagi Buyuk Xitoy devorigacha bo’lgan turkiylar mamlakatlari tushuniladi.

Ibn Arabshohning yozishicha, bu yer (Movarounnahr) ahlining e'tiqodicha, Jayhun orqasidan Sharqqa qarab cho'zilgan yerlar Turon, G'arbga tomon cho'zilgan yerlar esa Eron deb ataladi. Kaykovus va Afrosiyob bu mamalakatlarni o'zaro taqsim qilganlarida Turon Afrosiyobga, Eron esa Kaykabod o'g'li Kaykovusga tekkan.

Qadimdan «Turon» deb atalib kelingan yurtimiz va unga tutash hududlar arablar davridan «Movarounnahr» va «Xuroson» deb, XVIII–XIX asr g'arb olimlari va sayyohlari tomonidan «O'rta Osiyo» yoki «Markaziy Osiyo» deb nomlangan.

10. Ushbu lavozim egasi g'aznaviylar davlatida nafaqat hojiblar orasida, balki butun mamlakat hayotida katta mavqega ega bo'lgan. Rasmiy marosimlar, turli tadbirlarda hukmdorga eng yaqin joyda turgan. Qo'shinning eng salmoqli va mas'uliyatli qismiga boshchilik qilish vazifasi yuklatilgan lavozim turini va ushbu lavozimni egallagan shaxs nomini yozing. (Bilish -18 ball)

G'aznaviylar davrida hojiblik xizmatining o'rni alohida e'tiborga loyiq. Hojiblikning quyidagi shakllari bo'lgan: ulug' hojib, saroy hojibi, navbatchi hojib, hojib-jomador. Ulug' hojib nafaqat hojiblar orasida, balki butun mamlakat hayotida katta mavqega ega bo'lgan. Rasmiy marosimlar, turli tadbirlarda ulug' hojib hukmdorga eng yaqin joyda turgan. Janglarda ham unga qo'shinning eng salmoqli va mas'uliyatli qismiga boshchilik qilish vazifasi yuklatilgan. Mahmud G'aznaviydan so'ng bevosita hokimiyat ishlarini qo'lga olgan ulug' hojib Ali Qarib ismli shaxs bo'lgan.

3-savollar

1. Jaloliddin Manguberdi bilan bog'liq tarixiy ma'lumotlarni o'zaro moslashtiring. (Qo'llash – 21 ball)

1. Sind jangi D	a) Xorazm qo'shini dushmanning siquviga dosh berolmadi, uni Jaloliddinning xos lashkarlari dushmanga bergan qaqshatqich zarba qutqarib qoldi.
2. Parvon jangi B	b) jangdagi g'alabadan keyin qo'lga kiritilgan o'ljalarni taqsimlashda lashkarboshilari o'rtasida o'zaro kelishmovchilik boshlandi.
3. Valiyon jangi C	c) Jaloliddinnning dushman ustidan qozongan dastlabki yirik g'alabasi bo'ldi.
	d) XIII asrning eng mashhur janggi hisoblanadi.

1	2	3
D	B	C

2. Amir Temur olib borgan janglar bilan bog‘liq tarixiy ma’lumotlarni o‘zaro moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball

1. Hindistondagi jang d	a) Amir Temur ushbu yurishda nevarasi Muhammad Sultonga dushmanning strategik ahamiyatga ega tepaligini zabt etish vazifasini yukladi
2. Anqara jangi a	b) Amir Temur harbiy mahorati sabab dushman Bulg‘or tomonga qochdi
3. Terek daryosi bo‘yidagi jang b	c) Ulug‘tog‘da ushbu yurish haqida xotira qoldirishga qaror qildi
	d) Amir Temur bu yurishi paytida “Agar Samarqandga salomat qaytib borsam, bir jome masjidi qurdiraman” deb niyat qilib qo‘ygan edi

1	2	3
D	A	B

3. Amir Temur olib borgan yurishlarining natijasini o‘zaro moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1. Eron jangi d	a) dushmanning Sirdaryo bo‘ylari, Farg‘ona vodiysiga solayotgan xavf xatarlariga chek qo‘yildi
2. Mo‘g‘uliston jangi a	b) istilo qilingan hududda turli xil ayirmachi harakatlarga, nizo va parokandalikka chek qo‘yildi.
3. Hindiston jangi b	c) so‘fiylar sulolasiga barham berib, qamal vaqtida vayron bo‘lgan hududlarni tiklash va obodonlashtirish topshirig‘ini berdi.
	d) besh yillik yurish natijasida muzaffariylar sulolasiga barham berildi

1	2	3
D	A	B

4. Amir Temur olib borgan yurishlarining sababini o‘zaro moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1. Oltin O‘rdaga yurishi	a) Amir Temurdan doimiy boj to‘lab turishni talab qilishi
2. Xorazmga yurishi	b) dushmanning Amir Temur davlatiga qarashli Ozarbayjonga yurish qilishi
3. Xitoyga yurishi	c) Amir Temur ushbu davlatni Chig‘atoy ulusining ajralmas qismi deb hisoblagani
	d) Amir Temurning nizoli masalalarni hal etish borasida maktub almashinuvi natijasiz tugaganligi

1	2	3
B	C	A

5. Xorazmshoh Alouddin Muhammad olib borgan yurishlar natijasini o‘zaro moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1. 1216-yil G‘azna, G‘ur, Bomiyonni egalladi	a) hozirgi Qozog‘istonning Akto‘be viloyati Xorazmshohlar davlati tarkibiga kiritildi
2. Bag‘dod xalifaligi bilan kurashdi	b) Xorazmshoh davlati bevosita Hindiston bilan chegaradosh bo‘lib qoldi.
3. Qoraxoniylarga qarshi kurash olib bordi	c) Bag‘dodning mo‘g‘ullar bilan yaqinlashuvi yuz berdi
	d) Movarounnahrda Qoraxoniylar boshqaruviga chek qo‘ydi

1	2	3
B	C	D

6. Chingizxonning Movarounnahr shaharlarini zabt etishi bilan bog‘liq ma‘lumotlarni o‘zaro moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1. Urganch	a) Xorazmshoh tomonidan 40 ming g‘ur jangchisi Tog‘ayxon boshchiligida shahar mudofaasi uchun mas’ul qilib qoldirildi
2. Buxoro	b) Shahar mudofaasi uchun Sulton Muhammad “Lashkari berun” deb atalgan 50 ming askar yuborgan
3. Samarqand	c) shahar mudofaasi Turkon Xotunning qarindoshlaridan biri bo‘lgan Xumortegin qo‘lida qoldi
	d) shahar himoyachilarining bir qismi Xurosonga chekinishga qaror qildi.

1	2	3
C	D	A

7. Xorazmshohlarning Chingizxon bilan olib borgan elchilik munosabatlari haqidagi ma'lumotlarni o'zaro moslashtiring . (Qo'llash – 21 ball)

1. Mahmud Yalavoch	a) Xitoyda bo'lib turgan Chingizxon tomonidan elchi yaxshi kutib olindi.
2. Sayyid Bahouddin Roziy	b) Chingizxon tomonidan ushbu elchi boshchiligida 100 ta mo'g'ul va 450 ta musulmon savdogaridan iborat katta karvonni hozirlab, Turon tomon jo'natdi.
3. Amiriddin Haraviy	c) Xorazmshohlar davlatining kuchli va kuchsiz jihatlari haqidagi to'liq ma'lumotni Chingizxonga yetkazdi.
	d) dastlab Xorazmshoh tomonidan elchiga iltifot ko'rsatilib, keyinchalik qatl etildi.

1	2	3
C	A	B

8. Temuriyzoda hukmdorlarning toju-taxt uchun kurashlari natijasini o'zaro moslashtiring. (Qo'llash – 21 ball)

1. 1449-yil fevralda Abulqosim Bobur Hiroti egalladi.	a) Ulug'bek Hirot va Xurosonga bo'lgan da'vosidan voz kechdi.
2. 1405-yilning 18-mart kuni Xalil Sulton Mirzo Samarqandni egalladi.	b) butun Temur saltanati o'zaro toj-u taxt kurashlari domiga tortildi.
3. 1447-yilning bahorida Alouddavla Abdullatifni tor- mor keltirdi.	c) temuriylarning Xurosondagi hukmdori bo'ldi.
	d) o'zini Movarounnahrning hukmdori deb e'lon qildi.

1	2	3
C	D	A

9. Amir Temur va Temuriylar davrida bunyod etilgan inshootlar bilan bog'liq ma'lumotlar asosida o'zaro moslashtiring. (Qo'llash – 21 ball)

1. Go'ri Amir maqbarasi	a) bino gumbaz-u peshtoqlarining sirti koshin va sirli parchinlar bilan qoplangan.
2. Oqsaroy majmuasi	b) inshootning kirish qismida sher va quyosh, Temur davlatining ramzi bo'lmish uchta halqa shakli tasvirlangan.
3. Ulug'bek rasadxonasi	c) Samarqandning Registon majmuasidagi nufuzi jihatidan Movarounnahrning eng mahobatli maskan bo'lgan.
	d) inshoot qurilishidan Temur uncha qoniqmay, uning gumbazini qayta qurishni buyurgan.

1	2	3
D	B	A

10. Temuriylar davrida ijod qilgan olimlar bilan bog‘liq ma’lumotlarni moslashtiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1. Hakim al-Kirmoniy	a) har bir daraja uchun o‘ta aniqlikdagi va har bir daqiqa uchun farqlarni o‘z ichiga olgan to‘rtta eng kichik raqamlar uchun sinuslar jadvalini ishlab chiqdi
2. Tojiddin Hakim	b) “Dori tayyorlash san’ati” nomli kitobida muallif oddiy va murakkab dorilar retseptini tuzish, ularni tayyorlash va ishlatish usullarini bayon etgan
3. Jamshid Koshiy	c) ancha murakkab operatsiyalarni ham qilgan bo‘lib, ko‘z kataraktasini jarrohlik yo‘li bilan muvaffaqiyatli davolagan.
	d) Ulug‘bek rasadxonasida stronomik fizikani tabiiy falsafadan mustaqil ravishda o‘rgandi.

1	2	3
b	c	A

4-savollar

1. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Abulxayrxon **1)** katta o‘g‘li Jo‘jixonning beshinchi o‘g‘li Shaybonning avlodi bo‘lib, shayboniylar sulolasining atalishi ham shu jihat bilan bog‘liqdir. Abulxayrxonning katta buvasi **2)** esa shayboniylar avlodiga mansub bo‘lgan. 1428-yilda Sibir g‘arbidagi **3)** shahrini bosib oladi va uni davlat poytaxtiga aylantiradi.

1	Chingizxonning
2	Po‘lat Sulton
3	Tura

2. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1494-yilda **1)** hokimi **2)** 39 yoshida vafot etadi. **3)** yoshli o‘g‘li Bobur valiahd sifatida taxtga o‘tqaziladi. Shu davrdan boshlab Bobur uchun bolalikning sho‘xliklari, erkaliklari ortda qoladi. Davlatni boshqarish, uni turli ichki va tashqi dushmanlardan himoya qilish endi Boburning zimmasiga tushadi.

1	Farg‘ona
2	Umarshayx Mirzo
3	12

3. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Shayboniylar davrida 1) “navvob”, “qolg‘a”, “kichik xon” deb atalgan. Masalan, Ko‘chkunchixon oliy hukmdor bo‘lgach, yosh jihatdan xondan keyin ikkinchi o‘rinda turgan uning ukasi 2)..... “qolg‘a” sifatida belgilangan. Uning vafoti munosabati bilan, xondan keyingi yoshi ulug‘ shahzodalardan biri – 3)..... valiahd etib belgilanadi.

1	Taxt vorisi
2	Suyunchxo‘ja
3	Jonibek sulton

4. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Qo‘ng‘irotlar davrida Xorazm o‘lkasida ta‘lim tizimi Turonning boshqa hududlarida bo‘lgani singari quyi bosqich – maktablar va yuqori bosqich – 1) negizida faoliyat yuritgan. Maktablar yirik shaharlarning deyarli har bir mahallasida mavjud bo‘lib, bolalar 2)yoshdan ta‘lim olishni boshlar va 15–16 yoshgacha davom ettirar edi. Maktablar odatda mahalla masjidleri qaramog‘ida bo‘lgan. Maktablarda 3) uchun maxsus sinflar ham ajratilgan.

1	madrasa
2	6 yoshdan (ba‘zan 5 yoshdan)
3	qiz bolalar

5. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Buxoro amirligida 1) - bosh vazir mang‘itlar davrida oliy hukmdordan keyingi ikkinchi shaxs bo‘lib, mamlakat boshqaruvi, 2) , soliq, xazina, poytaxtdagi ahvol bilan bog‘liq eng muhim masalalarni nazorat qilgan. Xususan, u poytaxt shahar va uning ham sanalgan.

1	Qushbegi
2	moliya
3	viloyati hokimi

6. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1) Eron bosqiniga qarshi kurashni uyushtira olmadi va taslim bo‘ldi. Nodirshoh Buxoro xonligining taslim bo‘lish shartlarini xonlikning 2)..... Muhammad Hakimbiy orqali Buxoro xoniga ma‘lum qildi. Taslim bo‘lish haqidagi shartnomani imzolash uchun u Zarafshon daryosi bo‘yidagi 3) ga – Eron shohining huzuriga borishga majbur bo‘ldi.

1	Abulfayzxon
2	Bosh vaziri
3	Chorbakr qo‘rig‘iga

7. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Shayboniylar 1)..... mobaynida Markaziy Osiyoda hukmronlik qilib, tarixda salmoqli iz qoldirdi. Shayboniylar dastlab 2) davridagi me’morchilik an’analarini davom ettiradilar. 3) shahrida katta qurilish va bunyodkorlik ishlarini amalga oshiradilar. Shaharni ta’mirlash ishlari kengaytiriladi, uning mudofaa devorlari yanada mustahkamlanadi.

1	100 yil
2	temuriylar
3	Buxoro

8. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

1) 1505-yilda Urganchni egallagach, Xorazmda temuriylar ham sulolasi boshqaruviga chek qo‘yadi. 1510-yilda esa Xorazmni 2) bosib oladi. Ammo 1511-yilda Xorazmda ularga qarshi xalq harakati boshlanadi. Bu harakatga Vazir shahrining (Ustyurtda, Ko‘hna Urganchdan 60 km uzoqlikda joylashgan)

3) qozisi boshchilik qiladi.

1	Muhammad Shayboniyxon
2	Safaviylar
3	Umar Shayx

9. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Qoraqalpqlarning har qanday sharoitga mos keladigan va eng yaxshi ko‘rgan uyi 1) bo‘lib, mahalliy aholi uni “qora uy” deb atagan. Bundan tashqari, 2) nomi bilan ma’lum bo‘lgan loysuvoq uylari ham bo‘lgan. Ayrim hollarda yerto‘lalarda ham yashashgan. Yirik boylarning katta hovlilari bo‘lib, bunday hovlilar 3) qurilgan va atrofi devor bilan o‘ralgan.

1	o‘tov
2	“qoqra”
3	Paxsadan

10. Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring. (Qo‘llash – 21 ball)

Amir 1) davriga kelib aholisi kamayib, qishloq darajasiga tushib qolgan 2) qayta quriladi. Amir shaharni qayta qurish tarhini o‘zi chizgan. U shaharda 3)..... mavze qurdirib, davlatning sharqiy viloyatlaridan bu yerga ko‘plab oilalarni ko‘chirib keltiradi. Natijada shahar gavjumlashib, iqtisodiy va madaniy ahvol ancha yaxshilanadi. Hozirda shahar ko‘chalaridan biri uning nomi bilan ataladi.

1	Shohmurod
2	Samarqand
3	24 ta

5-savollar (Og‘zaki savollar)

1. Temuriyzodalar Shayboniyxonga qarshi kurashda o‘zaro kelisha olmaganliklari sababini asoslang; xarita yordamida izohlang; o‘z fikringizni yil va sanalar bilan to‘ldiring; vaziyatga tanqidiy va tahliliy baho bering. (Mulohaza – 22 ball)

O‘zbek ulusi hukmdori Abulxayrxonning o‘g‘illaridan biri Shohbudog‘ Sulton to‘ng‘ich o‘g‘liga Sulton Muhammad Shayboniy deb ism qo‘ygan. Uning taxallusi esa “Shohbaxt” edi. Abulxayrxon tuzgan O‘zbek ulusi davlati 1468-yilda qulaydi. Shayboniyxon esa bobosining davlatini 1480-yilda qayta tiklaydi. O‘zaro kurashlar va ichki nizolar tufayli tobora zaiflashib borayotgan temuriylar hududi bo‘lgan Movarounnahrda ham o‘z hukmronligini o‘rnatish uchun harakat boshlaydi. 1499-yilda Jizzax va Samarqand orqali Qarshi va Shahrisabzgacha bosib boradi va katta o‘lja bilan Qipchoq dashtiga qaytadi. 1500-yil Sulton Ali Mirzo kaltabinlik bilan Samarqandni Shayboniyxonga jangsiz topshiradi. Shu yiliyoq Buxoro ham zabt etiladi. Biroq Zahiriddin Muhammad Bobur 1500-yili Samarqandni qaytarib olishga muvaffaq bo‘ladi. Qisqa vaqt ichida Samarqandning barcha tumanlari, Qarshi va G‘uzor shaharlarida Bobur hokimiyati e‘tirof etiladi. Lekin 1501-yil aprelda Zarafshon bo‘yidagi Saripul qishlog‘i yaqinida bo‘lgan jangda Bobur qo‘shini yengiladi. Bir necha oylik qamaldan so‘ng Samarqand yana Muhammad Shayboniyxon qo‘liga o‘tadi. 1503-yilda Shayboniyxon Toshkent xoni Mahmudxon, Bobur va qalmoqlarning birlashgan qo‘shinini Sirdaryo bo‘yida tor-mor qiladi. Shayboniyxon 1505–1507-yillar ichida Urganch, Balx, Hirotida ham o‘z hokimiyatini o‘rnatadi.

Shayboniylarning tobora kuchayib borayotgan yurishiga qarshi birgalikda chora ko‘rish maqsadida Sulton Husayn Boyqaro barcha temuriy hukmdorlar qatorida Bobur Mirzoni ham maslahat yig‘iniga taklif etgaoligi, uning yuksak nufuzga ega ho‘lganligini tasdiqlaydi. Bobur Mirzo shu taklifga ko‘ra Hirotga otlandi. Biroq Husayn Boyqaroning 1506-yilda to‘satdan vafot etishi vaziyatni og‘irlashtirdi. O‘zaro nizolari kuchliligi tufayli temuriyzodalar dushmanga qarshi ittifoq tuza olmadilar. Bu esa oxir-oqibat Temuriylar saltanatining butunlay barham topishiga olib keldi.

Tarix darsliklaridagi ma’lumotlarga tayansak, Temuriylar davrida Shayboniylarga qarshi kurashda yagona siyosiy kuch shakllana olmagan ularning zaiflashishiga sabab bo‘lgan. Bu holat ayniqsa XV asr oxiri va XVI asr boshlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Asosiy sabablar quyidagilar edi:

Taxt uchun kurash: Temuriy shahzodalar orasida hokimiyat uchun doimiy ichki nizolar bo‘lgan. Masalan, Hirot, Samarqand, Buxoro, Toshkent kabi shaharlarda har bir shahzoda mustaqil hukmday harakat qilgan.

Shaxsiy manfaatlar: Har bir shahzoda Shayboniyxonga qarshi kurashda o‘z manfaatini birinchi o‘ringa qo‘ygan. Bunda yagona dushanga qarshi birlashish o‘rniga, ko‘p hollarda bir-birlariga qarshi ittifoq tuzganlar.

Shayboniylarning kuchayishi: Muhammad Shayboniyxon harbiy jihatdan kuchli va siyosiy jihatdan aqlli siyosat yuritgan. U Temuriylar o‘rtasidagi nizolardan foydalanib, ularni bittalab mag‘lub etgan.

2. Siyosiy parokandalik mamlakat iqtisodiga salbiy ta'sir ko'rsatishini Temuriylar davlati misolida tanqidiy va tahliliy baho bering. Parokandalik sabablarini ayting; O'z fikringizni yil va sanalar bilan to'ldiring; Javobingizni xaritada izohlang. (Mulohaza – 22 ball)

Temuriylar davlati XIV asr oxiri va XV asrda Markaziy Osiyoda yirik siyosiy va iqtisodiy kuch markazi bo'lgan. Ammo bu davrda yuzaga kelgan siyosiy parokandalik – ya'ni markaziy hokimiyatning zaiflashuvi, viloyatlarda mustaqil harakat qiluvchi shahzodalar va amirlar o'rtasidagi ichki nizolar – davlat iqtisodiyotiga jiddiy zarba berdi.

Siyosiy parokandalik sabablariga tarixiy dalillar bilan to'xtalamiz:

Sohibqiron 1405-yil 18-fevral kuni Xitoy tomon yurish vaqtida, qahraton qishda, O'tror shahrida vafot etadi. Amir Temur vafot etgach, uning bir necha o'n yillar davomidagi sa'y-harakatlari natijasida barpo etilgan yirik saltanat parchalana boshladi. Buning asosiy sababi saltanat tasarrufiga olingan yurtlarshu qadar xilma-xil, uzoq masofalarga cho'zilgan bo'lib, ularni yagona bir markazdan turib boshqarish murakkab edi. Buning ustiga ulardagi muxolafatchi kuchlar ajralib chiqish uchun qulay payt kutardilar. Saltanatning parchalanishiga Amir Temur vorislari o'rtasidagi toj-taxt ilinjida uzoq yillar davom etgan o'zaro ziddiyat va urushlar sabab bo'ldi.

Temur vafotidan keyingi taxt uchun kurashlar (1405 yildan keyin):

Amir Temur 1405-yilda vafot etgach, markaziy hokimiyat barqarorligini yo'qotdi. Uning o'g'illari va nabiralari – Xalil Sulton, Shohrux Mirzo, Ulug'bek, Boyqaro Mirzo kabi shaxslar o'zaro taxt uchun kurash boshladi. Bu ichki kurashlar markaziy boshqaruvni zaiflashtirdi.

Shahzodalar o'rtasidagi nizo (XV asr o'rtalari):

Shohrux Mirzo davrida (1409–1447) nisbiy barqarorlik bo'lgan bo'lsa-da, u vafotidan keyin, ayniqsa 1447-yildan keyin, taxt uchun kurash yana kuchayadi. Ayniqsa Ulug'bek va boshqa shahzodalar o'rtasidagi to'qnashuvlar davlatni bo'lib tashlashga olib keldi.

Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi va mustaqil hukmdorlarning ko'payishi:

XV asr ikkinchi yarmiga kelib, Temuriy shahzodalar o'z hududlarida deyarli mustaqil hukmronlik qila boshladilar. Masalan, Hirotida Husayn Boyqaro, Samarqandda Abu Sa'id Mirzo kabi hukmdorlar markazdan mustaqil harakat qildilar.

Iqtisodiy oqibatlar:

Savdo yo'llarining xavfsizligi buzildi: Ichki urushlar va qo'zg'olonlar sababli Buyuk Ipak yo'li xavfli bo'lib qoldi. Bu esa savdo-sotiq hajmining kamayishiga olib keldi.

Soliq tushumlari kamaydi: Markaziy hokimiyat kuchsizlangach, soliq yig'ish tizimi izdan chiqdi. Mahalliy hokimlar soliqlarni o'z ehtiyojlari uchun sarflab, davlat g'aznasini bo'sh qoldirdilar.

Hunarmandchilik va dehqonchilik inqirozga yuz tutdi: Doimiy urushlar sababli qishloq xo'jaligi inqirozga uchradi. Ishchi kuchi va yerlar talofat ko'rdi. Ayniqsa 1450–1500-yillar oralig'ida bu holat yaqqol sezildi.

Shaharlar tanazzulga uchradi: Samarqand, Buxoro, Hirot singari yirik shaharlarda madaniy hayot avvaliga yuksalgan bo'lsa-da, siyosiy beqarorlik ularda iqtisodiy tanazzulga olib keldi. Xulosa: Temuriylar davlati misolida ko'rish mumkinki, siyosiy parokandalik iqtisodiy izdan chiqishga, savdo, dehqonchilik va hunarmandchilik tanazzuliga, mamlakatning zaiflashuviga

olib keladi. Buning natijasida XVI asr boshlariga kelib, Temuriylar davlati tarix sahnasidan butunlay chiqib ketdi va uning o'rnida Shayboniylar davlati vujudga keldi.

3. 1501-yilda Boburni Samarqandni tashlab chiqish sababini yozing; Qanday omillar Shayboniyni Samarqandni egallashiga sabab bo'ldi? Javoblaringizni xarita yordamida asoslang, mavzuga tanqidiy va tahliliy baho bering; (Mulohaza – 22 ball)

Mirzo Ulug'bek o'zidan so'ng Movarounnahrda toj-u taxt uchun o'zaro kurash kuchaydi. Bu kurashda oxir-oqibat 1451-yilda Mironshohning nabirasi Sulton Abu Said Mirzo Abulxayrxon yordamida g'alaba qozondi. 1458-yilda Xuroson hukmdori Abulqosim Bobur vafot etgach Xurosonni ham egalladi. 1469-yilda Abu Said Mirzo avval temuriylar tasarrufida bo'lgan Eronning g'arbiy qismini egallab olgan oq qo'yunlilarga qarshi kurashda halok bo'ldi. Bu halokatdan so'ng Movarounnahr uning o'g'illari hukmdor bo'lgan amalda uch mustaqil davlatga bo'linib ketdi. Chunonchi, Samarqandda Sulton Ahmad, Farg'onada Umarshayx Mirzo, Hisor, Xuttalon va Badaxshonda Sulton Mahmud Mirzo hukmronlik qildilar. Shunday bo'lsa-da, Sulton Ahmad rasman Movarounnahr hukmdori hisoblanardi. Uning davrida aholi tinchlik va osoyishtalikda yashadi. Uning vafotidan so'ng Movarounnahr taxtini ukasi Sulton Mahmud Mirzo, 1495-yilda esa o'g'li Boysung'ur Mirzo egalladi. Tez orada Movarounnahr taxti uchun kurashga Farg'ona hokimi Bobur Mirzo ham qo'shildi. U 1497-yilda Boysung'urni qat'iy yashirinishga majbur etdi. Bu vaqtda shahar ichida oziq-ovqat tanqisligi vujudga kelganligi tufayli Boysung'ur askarlari orasida parokandalik ro'y berdi. Qamalga bardosh berishga ko'zi yetmagan Boysung'ur Turkistonda (Yassida) turgan Shayboniyni yordam so'radi. Shayboniyni qulay fursatdan foydalanib, tez orada Samarqandga kelib, Bobur sarosimaga solib qo'ydi. Buning ustiga Boburning askarlari sovuq tufayli tevarak-atrofdagi qishloqlarga tarqalib ketgan edi. Oz sonli askar bilan Shayboniyni yuzma-yuz kelish xatarli edi. Lekin bundan boshqa yo'l ham yo'q edi. Bobur bor askari bilan dushmanga qarshi chiqishga majbur bo'ldi. Biroq kutilmaganda Shayboniyni shahar ichkarisiga qarab yurdi. Lekin Boysung'ur uni shaharga kiritmadi. Chunki Boysung'ur uni shahar tashqarisida bo'ladigan jangda ittifoqchi bo'lishga taklif qilgan edi. Bundan ranjigan Shayboniyni Turkistonga qaytib ketdi. Samarqand qamali 7 oydan ziyod davom etdi. Shayboniyni yordam ololmagan Boysung'ur qochib ketishga majbur bo'ldi. Bobur esa Samarqand taxtini egallashga muvaffaq bo'ldi. U bobosi Amir Temur taxtining sohibi deb e'lon qilindi. Biroq sohiblik uzoqqa cho'zilmadi. Bunga Boburning dushmanlari Farg'ona taxtiga ukasi Jahongirni o'tqazish uchun ko'targan isyon sabab bo'ldi. Vujudga kelgan harbiy-siyosiy tanglikni tushungan Bobur qanday bo'lmasin Farg'onada hokimiyatini saqlab qolishga qaror qildi va Samarqandga o'z bekalaridan birini qo'yib Andijonga qaytishga majbur bo'ldi. Boburning yo'qligidan Boysung'urning ukasi Sulton Ali Mirzo foydalanib qoldi va 1498-yilda Movarounnahr taxtini egalladi. 1500-yilda aka-uka Bobur va Jahongir Mirzolar o'rtasida sulh tuzildi. Unga ko'ra, Sirdaryoning shimoliy tarafi Axsi shahri bilan Jahongirda va daryoning janubiy tomoni Andijon shahri bilan Boburda qoldi. Bobur Mirzoning siyosiy kurash maydoniga chiqishi Temuriylar saltanatida harbiy-siyosiy vaziyat nihoyatda og'irlashgan sharoitga to'g'ri keldi. U ham barcha taxt davog'arlariga xos xususiyatlardan xoli emasdi.

Uning orzusi ulug' bobosi Amir Temur saltanatining poytaxti bo'lmish Samarqand taxtini egallash edi. Shayboniynonning asosiy maqsadi Temuriylar saltanatiga butunlay barham berish edi. Bobur Mirzo bilan o'rtasidagi munosabat Shayboniynonning ana shu niyatini yaqqol ko'rsatib berdi. Onasining gapi bilan ish tutgan Movarounnahr hukmdori Sulton Ali Mirzoning kaltabinligi sababli Shayboniynon 1500-yilda Samarqandni jangsiz egalladi. Bundan xabar topgan Bobur Mirzo qayg'uga botdi. Bu safar ham orada xiyonat borligi uni chuqur iztirobga soldi. Shayboniynon Samarqandni egallagach, Sulton Ali Mirzoni qatl ettirdi. Movarounnahrning nufuzli davlat arboblari shayxulislom Abulmakorim boshchiligidagi Bobur Mirzoni Samarqand taxtini egallashga da'vat etdilar. Sulolasi manfaatiga sadoqatli bo'lgan Bobur Mirzo 1500-yilning kuzida Samarqandga yurish bosbladi va taxtni ikkinchi marta egalladi. Bu paytda Shayboniynon Samarqanddan tashqarida - Konigil (shahardan tashqaridagi hukmdorlar hordiq chiqaradigan joy)da turar edi. Shayboniynon bu voqeani eshitgach, bo'lajak hal qiluvchi jangga tayyorgarlik ko'rdi. Bobur Mirzo bu galgi urush hal qiluvchi urushligini bilib Andijon, Toshkent, Hisor, Hirot va boshqa yerlarga yordam yuborishlarini so'rab elchilar yubordi. Biroq amakisi - Xuroson hukmdori Sulton Husayn Boyqaro va Qashqardagi tog'asi Sulton Mahmudxondan yordam kuchi kelmadi. 1501-yilda olti oylik qamaldan so'ng Shayboniynon Bobur Mirzoga sulh taklif etdi. Bobur Mirzo hech qayerdan yordam ololmagach, noiloj, sulhga rozi bo'ldi. Sulh shartlari Bobur Mirzo uchun juda haqoratli bo'lsa-da, unga rozi bo'lmaslikdan boshqa chorasi yo'q edi. Og'ir va nochor ahvolga tushib qolgan Bobur Mirzo Samarqandni tark etib, ko'p mashaqqatlarni boshdan kechirib, o'zga yurtlarga ketishga majbur bo'ldi. Bobur Mirzoning qizi Gulbadanbegim (1523-1603-yillarda yashagan) o'zining „Humoyunnoma“ asarida bu haqda quyidagilarni yozgan edi: „Xudoga tavakkal qilib Badaxshonot va Kobulga yuzlandilar“.

4. Qo'ng'irotlar harbiy tizimi va shayboniylar, ashtarxoniylar, mang'itlar harbiy tizimi orasidagi beshta farqni sanab bering. O'z fikringizni yil va sanalar bilan to'ldiring; Mavzuga tahliliy baho bering. (Mulohaza – 22 ball)

Buxoro xonligi (Shayboniylar 1500-1601) davrida harbiy ish

Ma'lumki, har qaysi davlatning siyosiy nufuzi ko'p jihatdan qo'shinining qudratiga bog'liq ekanligi tarix isbotlagan haqiqatlardan biridir. Shuning uchun shayboniylar ham o'z davriga yarasha qudratli qo'shin tuzishga muvaffaq bo'lganlar. Qo'shin o'sha davrda foydalanilgan harbiy qurol-yarog'larning barcha turidan mohirona foydalana olgan.

Qo'shin tarkibiga ko'ra, asosan, otliq va piyoda askarlardan iborat edi. Tuzilishiga ko'ra, qalb, o'ng va chap qanot, manglay (avangard), ilg'or, manglay qorovul, tug'chi, hirovul kabi qismlarga bo'lingan.

Qo'shin tuzilishi va uning harbiy yurishlari davridagi harakati tizimli va tartibli bo'lgan.

Qo'shinning asosini o'ng qanot (barong'or) va chap qanot (Javong'or), hamda hirovul (orqa qism) bo'linmalaridan iborat qalb, ya'ni markaziy qism tashkil etgan. Qo'shin harbiy yurish boshlagan vaqtda uning oldida ilg'or deb ataluvchi qism borgan. Uning vazifasi yo'lning xavfsizligini, pistirma qo'yilgan-qo'yilmaganligini aniqlash edi. Ilg'ordan so'ng manglay

(avangard) borgan. Unga qalbnı dushmannıng bexosdan qilinadigan hujumidan saqlash yuklatilgan. Qo'shinning qorovul qismi umumiy qo'shinni qo'riqlab borgan.

Katta va kichik g'ullar esa maxsus qism bo'lib, Oliy bosh qo'mondon (xon) va sarkardalarnı himoya qilgan. Chanoh esa qo'shinning o'ng va chap qanotlarini qo'riqlovchi maxsus qism edi. Barcha qismlar o'rtasida maxsus choparlik xizmati tashkil etilgan. Bu xizmat Oliy bosh qo'mondonning buyruq va ko'rsatmalarini sarkardalarga yetkazib turardi.

Qo'shin tarkibida tug'chi qism ham bo'lib, u davlat bayrog'ini qo'riqlagan. Bundan tashqari, zabongiri (dushman tomonidan asir olib keluvchi) hamda xabargiri (razvedka) deb ataluvchi maxsus bo'linmalar ham bo'lgan. Ba'zan vaziyat taqozo etganida bu maxsus xizmatlar qo'shinning ilg'or yoki qorovul qismi tomonidan ham amalga oshirilgan. Harbiy harakat vaqtida Oliy bosh qo'mondon uchun maxsus rasmiy qabul marosimi o'tkazadigan joy - borgoh ham tayyorlangan. Borgoh xonning maxsus saralangan bo'linmasi tomonidan qo'riqlangan. Xon qo'shinning Oliy bosh qo'mondoni edi. Qo'shinning o'ng va chap qanotlari hamda qalb shayboniy sultonlar va shahzodalarga topshirilgan.

Qo'shinda tavochi mansabiga tayinlangan amaldor harbiy askarlarnı to'plash, ularni harbiy yurishga tayyorlash masalasi bilan shug'ullangan. Shuningdek, u qo'shinning moddiy ta'minoti uchun ham mas'ul bo'lgan.

Jevachi mansabida xizmat qilgan amaldor esa qo'shinni qurol-yarog' bilan ta'minlash masalasi bilan shug'ullangan. Ayni paytda, u xonning qurol-yarog'i uchun ham javobgar bo'lgan.

Oliy bosh qo'mondon va sarkardalarning alohida topshiriqlari yasovul deb ataluvchi zobit tomonidan bajarilgan. Xon qurchi tomonidan qo'riqlangan. Yalovbardor esa davlat bayrog'ini ko'tarib borgan.

Qo'rxona boshlig'i lavozimida xizmat qilgan harbiy esa harbiy qurolsozlik ustaxonasiga rahbarlik qilgan, An'anaga ko'ra, qo'shin askarlar soniga qarab bo'lingan. Ularga o'nboshi, ellikboshi, yuzboshi

va mingboshilar boshchilik qilishgan.

Qo'shin o'q va yoy, nayza, bolta, qilich, qalqon, cho'qmor kabi qurollar bilan qurollantirilgan. O'q va yoy asosiy qurol edi. Ular hujum paytida ham, shahar yoki qal'a mudofaasida ham ishonchnı to'la oqlagan. Yoy (kamon) o'qi joylashtirib qo'yiladigan moslama sadoq deb atalgan. Askarning o'zini o'zi himoya qila olishida sovut va dubulg'a muhim rol o'yaagan. To'fang (miltiq) bilan qurollantirilgan guruh tofandoz deb atalgan. Qo'shinda to'fangni doimiy ravishda qo'llash XVI asrning o'rtalaridan boshlandi. Bu davr to'fanglarining stvoli misdan tayyorlangan edi. Keyinchalik ular Usmonli davlatining stvoli temirdan yasalgan to'fanglari bilan almashtirildi. Biroq butun XVII asrda ham o'q-yoy otliq askar uchun asosiy qurol bo'lib qolaverdi.

Harbiy harakatlarda naftandoz (neftni yondirib otuvchi) va manjanaq (tosh otuvchi) qurollar, asosan, shahar yoki qal'alarnı qamal qilishda, shuningdek, dushman qo'shinining safini to'zg'itib yuborishda qo'llanilgan. Manbalarda qayd etilisbicha, xonlik qo'shinida zambarak ham bo'lgan.

Ashtarxoniylar hukmronligi davri (1601-1756)da xonlikning iqtisodiy taraqqiyoti tobora pasayib bordi. Buning asosiy sababi markaziy hokimiyatning nihoyatda kuchsiz bo'lib qolishi natijasida siyosiy parokandalik yuz berganligi edi. Iqtisodiy tanazzul oqibatida ashtarxoniylar davrida xonlik muntazam qo'shin saqlay olmadi.

Mang'itlar hukmronligi (1756-1920) davrida amirlik hukmdorlari muntazam

qo'shinqo'shinning tuzilishi ning bo'lmasligi davlat xavfsizligi uchun fojiali oqibatlarga olib kelishini ashtarxoniylar qismatidan yaxshi bilib

olgan edilar. XVIII asming ikkinchi yarmida ham qo'shin hamon nomuntazam (qora cherik) bo'lib, u ichki va tashqi xavfni bartaraf etishga qodir emas edi. Buxoro amirlari XIX asr boshlaridan boshlab muntazam qo'shin tuzishga kirishdilar. Bu ishni Amir Haydar boshlab berdi. Muntazam qo'shin navkariya deb ataldi. Qora cherik amirning farmoniga ko'ra, harbiy harakatlar paytida tinch aholidan to'planardi. Farmon bozorlarda e'lon qilingan va o'sha yerga qora cherikka chaqiriluvchilar ro'yxati osib qo'yilgan. Mamlakatda tinchlik o'rnatilgach, qora cherikka uylariga qaytib ketishga ruxsat berilgan.

Muntazam qo'shin tuzish bilan bog'liq muammolar Amir Nasrullo davrida to'la yechimini topdi. U 1837-yilda harbiy islohot o'tkazdi. Unga ko'ra, sarboz, navkar va to'pchi askarlardan iborat 3 turdagi muntazam qo'shin tuzildi. Muntazam piyoda askarlar sarboz, otliq askarlar esa navkar deb ataldi. Dastlab sarbozlar qismi 800 kishidan, to'pchi qismi esa 250 kishidan iborat qilib tuzildi. Sarbozlar yuztalik, elliktalik, yigirma beshtalik va o'ntalik bo'linmalarga ajratildi. Muntazam qo'shin uchun maxsus kiyim-bosh joriy etildi. Kiyim-bosh har 3 yilda almashtirilib turildi. Muntazam qo'shinni qurol-yarog' bilan ta'minlash jarayoni bir yildan ortiq davom etdi. Amir Nasrullo muntazam qo'shinni bir joyda saqlash maqsadida Buxoro shahri chetida 800 uydan iborat „Sarbozxona“ deb atalgan manzilgoh qurdirdi. Muntazam qo'shinning xizmat muddati cheklanmagan. Sarbozxonada yashayotgan askarlar u yerda hunarmandchilik savdo-sotiq bilan ham shug'ullanganlar.

5. Ashtarxoniylarning hokimiyat tepasiga kelishi sababini izohlang. Bu borada Yalangto'sh Bahodirning o'rni haqida fikringizda asoslang; Javobingizni xarita yordamida to'ldiring, bu borada yil va sanalarni aniq ayting. (Mulohaza – 22 ball)

1556-yili Ashtarxon xonligi Rossiya davlati tomonidan bosib olinadi. Oqibatda Yor Muhammadxon Buxoroga jo'nashga majbur bo'ladi. U amakivachchalari tomonidan katta izzat-ikrom bilan qabul qilinadi. Shayboniylardan bo'lgan Iskandarxon Yor Muhammadxonning to'ng'ich o'g'li Joni Muhammad sultonga qizi Zuhraonuni turmushga beradi. Shu orqali ular o'rtasidagi munosabatlar yanada mustahkamlanadi. Mazkur nikohdan Din Muhammad, Boqi Muhammad va Vali Muhammadlar dunyoga kelgan. Shayboniylar xonadonining eng yaqinlari va tayanchlaridan biriga aylangan Yor Muhammadxon va uning avlodlari oliy hukmdorga xizmat qila boshlashadi. Borib-borib ularning ham mavqelari oshib, mamlakatning e'tiborli viloyatlaridan biri Samarqandni boshqarishga erishadilar. Buxoro xonligidagi shayboniylar sulolasining so'nggi hukmdori Pir Muhammadxon II ashtarxoniylar urug'i bilan bo'lgan jangda halok bo'ladi. Shu tariqa yuz yil davomida o'zbek davlatini

boshqargan sulola faoliyati tugab, hokimiyat 1601-yilda ashtarxoniylar qo‘liga o‘tadi. 1601-yilda Boqi Muhammad oliy taxtni shayboniylardan tortib olishga muvaffaq bo‘ladi.

Yalangto‘sh Bahodir

Yalangto‘sh Bahodir 1578-yilda Nurota hokimi oilasida tug‘ilgan. Manbalarda uning ismi Yalangto‘sh biy deb yozilgan. Buxoroda boshqarish ilmi va harbiy sohani juda erta o‘rganadi. 1611-yil Imomqulixonni taxtga o‘tqazishda faol qatnashgan. Shundan so‘ng Yalangto‘sh Bahodirning mavqeyi ortadi. U Samarqandni 1626-yildan amalda mustaqil idora eta boshlaydi. Unga otaliq unvoni beriladi. Yalangto‘sh Bahodir Buxoro xonligining barcha harbiy amaliyotlarida faol ishtirok etadi. 1640-yil Imomqulixon Moskvaga elchilar orqali noma yo‘llab, unda Rossiyaning qalmiqlarga qarshi kurashida Yalangto‘sh Bahodir boshchiligidagi 12 amir va katta qo‘shin yuborishga tayyor ekanligini bildiradi.

Yalangto‘sh keyinchalik ham ashtarxoniylar hukmdorni qo‘llab-quvvatlashda davom etgan. Iqtisodiy jihatdan kuchli bo‘lgan bu amaldorning shaxsiy qo‘shini ham bo‘lgan. 1648-yil yozida Abdulazizxon 200 ming kishilik qo‘shin bilan Balxga yurish qilib, boburiylardan bu viloyatni qaytarib oladi. Bu yurishda Yalangto‘sh Bahodir boshchiligidagi lashkarlar ham bo‘lgan.

6. Ashtarxoniylar davrida o‘tkazilgan moliya va pul islohotlarini shayboniylar davridagi soliq va pul islohotlari bilan taqqoslang, o‘rtasidagi farqni izohlang, tanga pullar va soliqlar nomlanishiga 1 tadan misol keltiring. (Mulohaza – 22 ball)

Shayboniylar davridagi pul islohotlari

Shayboniylar davrida oltin (“ashrafiy”), kumush (“tanga”, “tangacha”, “xoniy”), kumush va misnaralashmasidan tayyorlangan mis tangalar (“mis dinor”, “dinor”) muomalada bo‘lgan. Muhammad Shayboniylar va Abdullaxon II tomonidan oltin tangalar zarb etilgani ma’lum. Jumladan, Muhammad Shayboniylar turli og‘irlikdagi tangalar o‘rniga bir xil og‘irlik o‘lchoviga ega kumush (5,2 gramm) va mis tangalar zarb ettirgan.

XVI asrning birinchi choragida ikki dinor, uchdan ikki, yarim, uchdan bir va oltidan bir dinor qiymatiga ega mis tangalar muomalaga chiqarilgan. Eng kichik mis tanga pul deb atalgan. Kumush tangalarning qiymati mis tangalar bilan belgilanib, u 20–21 mis tangaga teng bo‘lgan. Asta-sekinlik bilan kumushning narxi oshib borgan. Bu esa kumush tangalarning davlat hududidan olib chiqib ketilishiga sabab bo‘lgan. Natijada zarbxonalarga kumush tanga zarbi uchun keltiriladigan metallning hajmi kamayib boradi. Shunday sharoitda Abdullaxon II pul islohotini o‘tkazib, juda kichik tanga tarzidagi oltin tanga zarb ettiradi. Kumushning tanqisligi tufayli kumush tanganing qiymati bir yarim barobar oshadi. Abdullaxon II o‘tkazgan pul islohoti natijasida tanga zarb etish nisbatan markazlashtiriladi. Asosiy zarbxona Buxoroda bo‘lib, Balx, Samarqand va Toshkentda ham tanga zarb etilgan. Shayboniylar chiqargan tangalarda u olgan unvonlar: “Eng buyuk sulton, rahmdil (Allohning) podshohi, din himoyachisi”; “O‘z davrining imomi, rahmdil (Allohning) hokimi Abulfath”, degan yozuvlar bo‘lgan. Yozuvlar har xil bo‘lib, ikkinchisida ancha aniqroq, ilohiy fikr ifodalangan va sarlavhada Shayboniylar o‘z davrining imomi ekanligi ta’kidlangan.

Shayboniylar davrida soliq siyosati

Shayboniylar davrida ham asosiy yer solig'i temuriylar zamonidagi kabi xiroj (mol) deb atalgan. Bog'lar va polizlarning har tanobidan tanob puli, bedazorlardan alaf puli undirilgan bo'lib, bu ikki soliq turi ba'zan yagona nom bilan tanobona deb atalgan. Shuningdek, xon saroyi, boshqaruv tuzilmasi va harbiy kuchlarni ta'minlash uchun turli soliqlar to'plami – ixrojt joriy etilgan. Bu soliqlardan tashqari, aholi barcha musulmon davlatlaridagi kabi zakot to'lagan. Unga ko'ra, har bir musulmon o'z daromadining 1/40 qismini zakot tarzida to'lashi lozim edi. Ko'chmanchi va yarimko'chmanchi aholi zakotni tovar bilan to'lagan. Ya'ni 40 ta qo'ydan bir qo'y to'langan. Qo'shin ta'minoti uchun tog'ar, askarlar uchun oziq-ovqat, ot va tuyalar uchun yem-xashak – oshlig' kabilar undirilgan. Aholi bir qator mehnat majburiyatlarini bajarishga – sug'orish tizimlarini barpo etish, ta'mirlash va tozalash, qal'a yoki qo'rg'onlar va shahar devorlarini qurish, qayta tiklash, ta'mirlash kabi ishlarga jalb etilgan.

Ashtarxoniylar davrida o'tkazilgan moliya va pul islohotlari

Shayboniylar davrida muomalada bo'lgan, ayniqsa, Abdullaxon II pul islohoti natijasida moliya bozorida o'zining o'rnini egallagan mis, kumush va oltin tangalar ashtarxoniylar davrida ham muomalada bo'ladi. XVII asrning ikkinchi yarmida oz-ozdan har safar tangalardagi kumush ulushi 5–10 foizdan kamaytiriladi. Mamlakatda yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik davrida davlat xazinasi bo'shab boradi. Bu mushkul vaziyatdan chiqib ketish uchun ashtarxoniy hukmdor Ubaydullaxon 1708-yilda pul islohotini o'tkazadi. Natijada tarkibining to'rtidan bir qismini kumush tashkil qilgan va bozorda muomalada bo'lgan asosiy tanga zarb etiladi. Avvalgi tangalarning tarkibidan kumush 4 marta kamaygan bo'lsa-da, tarkibida 9 foiz kumush bo'lgan yangi tanga qiymati tarkibining 35 foizinkumush tashkil etuvchi oldingi tanga pulga teng deb e'lon qilinadi. Bu esa birinchi navbatda savdogarlar va aholining keskin noroziligiga olib keladi va xalq qo'zg'olon ko'taradi. Qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostiriladi. XVIII asrda muntazam ravishda oltin tangalar zarb etish yo'lga qo'yiladi. Bir oltin tanga (ashrafiy) 50–80 kumush tangaga tenglashtiriladi.

Ashtarxoniylar davrida ham aholi xiroj (mol), ushr, tanob puli, alaf puli, zakot va boshqa soliqlarni to'lagan. Aholi turli mehnat majburiyatlarini o'tashda davom etgan. Ashtarxoniylar hukmronligi davrida mulkiy munosabatlar, nikoh-oila va jinoyat-jazo masalalari hamda sud ishlarini yuritish tartibi shariat qoidalari bilan belgilangan. Bu davr yer huquqiga oid muhim manbalardan biri – “Buxoro yer hujjatlari” to'plami bizgacha yetib kelgan. Hujjatda vaqf mulkini almashtirish, xususiy yer egaligi huquqi, g'alla uyumlarini muhrlash va boshqa shu kabi yerga oid munosabatlar tartibga solingan.

7. Ilm-fanning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan omillarni sanab bering; Bu borada Mang'itlar qanday chora tadbirlarni amalga oshirganligini izohlang; Ushbu tarixiy jarayonni bugungi kun bilan bog'lang; Yuqoridagi tarixiy jarayon bilan bog'liq asr va yillarni aniq ayting.

Mang'itlar davrida ilm-fan yo'nalishlarida erishilgan yutuqlarni qayd etishning imkoni yo'q. To'g'ri, madrasalar qurilgan, borlari o'z faoliyatini davom ettirgan. Biroq ulardagi ta'lim saviyasi tobora ortda qolib ketgan. Bunga jahonda erishilgan marralardan xabarsizlik sabab

bo'lgan. Me'morchilik-qurilish sohasida Amir Haydar tomonidan Samarqandda qurilgan madrasa, Buxoroda Shayx Jalol xonaqohi, Xalifa Xudoydod masjidi, Rahmonquli madrasasi, Ernazar Elchi madrasasi, Tursunjon madrasasi, Chor minor madrasasi, Qarshida Amir Haydar davrida "sut sotish bilan shug'ullanuvchi ayol – Gulining mablag'iga qurilgan" kabi madrasalarni qayd etish mumkin. XIX asrning birinchi yarmida poytaxt Buxoroda undagi ko'chalar soniga mosravishda 360 ta masjid faoliyat ko'rsatgan. Bu davrda tarix, adabiyot, tibbiyotga oid qator asarlar yaratildi. "Tuhfat al-xoniy", "Tarixi amir Haydar", "Fathnomayi sultoni", "Mang'itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi", "O'zbek podshohlari zikri", "Tarixi salotini mang'itiya, o'zbakiya va ashtarxoniya" kabi tarixiy asarlar shular jumlasidandir. Shuningdek, Muhammad Sharif Buxoriyning "Mizan at-tibb" asariga sharhlar yozildi. Shaharning XVIII asrda kengaytirilgan qal'a qismida Abdulazizxon barpo ettirgan Havzi Nav ansambli, Xalifa Xudoydod kompleksi, Chor minor nomi bilan mashhur bo'lgan Xalifa Niyoz madrasasi, Baland, Xo'ja Zayniddin va Bolohovuz masjidlari o'sha davr me'morchilik ilmining namunalari edi.

Buxoro amiri Shohmurod (1785–1800) va Amir Haydar (1800–1826) hukmronligi davrida ilmga e'tibor bir qadar kuchayadi. Shohmurod Mir Arab madrasasining bitta hujrasida kecha-kunduz riyozat chekib ilm olish bilan shug'ullanadi va xalq orasida "Amiri Jannatmakon" nomi bilan taniladi.

Mir Bekoybiy madrasasi

Bu madrasa Qarshining mashhur va qadimiy madrasalaridan biridir. Ushbu madrasa to'g'risida ma'lumotlar unchalik ko'p saqlanmagan. Bir qancha urinishlar va izlanishlardan so'ng madrasa haqida tasavvur paydo qilishga imkon bera oladigan ayrim tarixiy manbalar topib o'rganilgan. Mazkur hujjatlarda juda aniqlikda bo'lmasa-da, madrasa o'rnini ham ko'rsatilgan. U shahar qal'asi ichkarisida, shimoliy darvoza yaqinida joylashgan. Shimoliy darvoza Tutak darvozasidir. U taxminan hozirgi Abdulazizboy, Qilichboy madrasalari darvozasi ro'parasida, Bekmir madrasasining orqa tarafidagi yalanglik hududida bo'lgan. Amir Shohmurod mazkur madrasaga vaqf mulki ajratgan. Hijriy 1208-yili davron hukmdori Nasaf shahri muzofotida joylashgan to'rtta mashhur qishloqning baytulmolga tegishli ekinga yaroqli yerlarini Mir Bekoybiy ibn Kamoybiy madrasasiga vaqf qilish uchun sotib oladi va unga shar'iy tarzda vaqf qiladi.

Chorsu (Samarqand)

Chorsu – Samarqand (Registon) chorrahasida joylashgan usti berk bozor-tim Amir Shohmurod Samarqand shahri markazida olti qirrali Chorsuni bunyod ettiradi. Chorsuga o'sha davrda Toqi musaddas deb nom beriladi. Binoning tashqi devorlari 12 qirrali prizmani hosil qiladi. Olti tarafga qaragan ravoqlar va ular orqasidagi yo'laklar shaharning asosiy ko'chalari yo'nalishlari bo'yicha qurilgan. Ravoqli tomonlarning oraliqlarida tarhlari uchburchak shaklida bo'lgan do'konlar joylashgan. Yo'laklar usti kichik gumbazlar bilan, markaz katta gumbaz bilan yopilgan. Chorsu yo'laklarining 6 ta bo'lgani shahar darvozalari soniga ishora – ramziy ma'nosi bor. Yo'laklarning yo'nalishlari Registon madrasalari tomonlariga ham mos kelgan. Chorsu binosi hozir ham attoriq do'konlari majmuyi sifatida xizmat qilmoqda.

Chorsu Registonning janubi-sharqida, Samarqand, Toshkent, Buxoro va Shahrisabzni bog'lovchi yo'llar chorrahasida joylashgan. Chorsu o'rnida dastlab XV asrda qurilgan bozor bo'lgan. Ilgari Chorsuda joylashgan bozor bugun Bibixonim masjidi yonidagi Siyob bozoriga aylangan. Hozirda bino muzey va galereya sifatida faoliyat yuritmoqda. Samarqand boshqa me'moriy va arxeologik yodgorliklari bilan birgalikda YUNESKOning O'zbekistondagi Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan.

8. Mamlakatning mayda mulklarga bo'linishi taraqqiyot uchun salbiy ta'sir ko'rsatishini Shayboniylar davlati misolida izohlang; Bu holatning kelib chiqish sabablari asoslab bering; Aniq asr yoki yillar orqali misol keltiring; Javobingizni xarita yordamida to'ldiring. (Mulohaza – 22 ball)

1510-yilda Shayboniyxon halok bo'lgach, uning o'rniga amakisi Ko'chkunchixon taxtga o'tirdi. Biroq 1511-yilda Bobur Mirzo Samarqandni uchinchi marta egallaganida shayboniylar vaqtinchalik hokimiyatdan mahrum bo'lib qoldilar. 1512-yil 28-apreldagi jangda shayboniylar Bobur Mirzo bilan uning ittifoqchisi safaviylar qo'shinini tor-mor qilib, Samarqand taxtini qayta qo'lga kiritdilar. Ko'chkunchixon 1530-yilgacha hukmronlik qildi.

Ko'chkunchixonidan so'ng taxtga o'g'li Abu Said (1530-1533) o'tirdi. Undan keyin esa hukmdorlik Shayboniyxonning ukasi Mahmud Sultonning o'g'li Ubaydullaxon (1533-1540) qo'lga o'tdi. U 1533-yilda xonlik poytaxtini Samarqanddan Buxoroga ko'chirtirdi. Shu tariqa, Shayboniylar davlati Buxoro xonligi deb atala boshladi. Ubaydullaxon Buxoroga otameros mulk deb qarar edi. Chunki Shayboniyxon hayotligidayoq Buxoro hokimligini ukasi Mahmud Sultonga bergan edi. Shu tariqa, shayboniylarning Movarounnahrda tashkil etgan davlati endilikda Buxoro xonligi deb ataladigan bo'ldi. Ubaydullaxonning tariximizdagi xizmatlari katta. Avvalo, u Ismoil Safaviy qo'shinining hujumlarini bartaraf etib, Movarounnahmi ularning harbiy-siyosiy tazyiqlaridan saqlab qoldi.

Ubaydullaxon o'z davlatining chegarasini Shayboniyxon davridagi sarhadlarda qayta tiklashga harakat qildi. U Hirotni ishg'ol etgan Eron qo'shinini bir necha marta mag'lubiyatga uchratgan edi. Ayni paytda, u mamlakat ichkarisidagi siyosiy tarqoqlikka barham berdi.

Ko'chkunchixonning o'g'li Abdullaxon I ning qisqa hukmronligidan so'ng Movarounnahrda qo'sh hokimiyatchilik, ya'ni bir vaqtning o'zida ikki hukmdor hokimiyati o'rnatildi. Ulardan biri - Ubaydullaxonning o'g'li Abdulazizxon Buxoroda, ikkinchisi Ko'chkunchixonning yana bir o'g'li Abdulatifxon Samarqandda hukmronlik qila boshladilar. Biroq ularning hokimiyati mustahkam emas edi. Mamlakat amalda bir nechta mustaqil qismlarga bo'linib ketdi. Chunonchi, Balx va Badaxshonda Pirmuhammadxon I, Toshkent va Turkistonda Navro'z Ahmadxon, Karmana va Miyonqolda Iskandarxon mustaqil bo'lib oldilar. Mamlakatda ro'y bergan siyosiy tanglikdan Toshkent va Turkiston hukmdori, Suyunchxo'janing o'g'li Navro'z Ahmadxon foydalanib qolishga qaror qildi. Samarqand hukmdori, amakivachchasi Abdulatifxon bilan ittifoq tuzib 1540-yilda Buxoroni egalladi va hokimiyatni o'z tarafdorlariga topshirdi. 1548-yilda Abdulatifxon vafot etgach, Samarqand taxtini egalladi. O'z nomidan tanga pul zarb ettirdi. Movarounnahrning ko'p shaharlarida uning nomi xutbaga qo'shib o'qildi. Biroq Karmana va Miyonqol hukmdori Iskandarxon va uning

o'g'li Abdullalar Navro'z Ahmadxonga itoat etishni istamadilar. Bunga qarshi Navro'z Ahmadxon Miyonqolga yurish boshladi. Kuchlar nisbatida Navro'z Ahmadxonning ustunligini bilgan ota-o'g'il Balxga ketishga majbur bo'ldilar. Abdullaxon Balx hukmdori - amakisi Pirmuhammadxonning yordamida Navro'z Ahmadxonga qarshi bir necha bor yurish qilganidan so'nggina g'alabaga erishdi. Mag'lub bo'lgan Navro'z Ahmadxon Buxoroni tashlab Samarqandga qaytdi. So'nggi jangda har ikki tomon ham g'alaba qilishga ko'zlari yetmagach, o'rtada sulh imzolandi. Sulhdan so'ng Abdullaxon Amudaryodan o'tib Maymanaga, Navro'z Ahmadxon esa Buxoroda noibini qoldirib Samarqandga qaytdi va 1556-yilda vafot etdi. Navro'z Ahmadxon vafot etgach, mamlakatdagi siyosiy tarqoqlik xavfi yanada kuchaydi. Mamlakatdagi parokandalikka chek qo'yish uchun markaziy hokimiyatni yana tiklash va kuchaytirish zarur edi. Bu zaruriyatni urushlarsiz amalga oshirib bo'lmaz edi. Ana shunday sharoitda kurash maydoniga Miyonqol hokimi Iskandar Sultonning o'g'li Abdullaxon II (1534-1598) chiqadi.

9. Xiva arxitekturasini bilan Buxoro arxitekturasini o'xshash va farqli jihatlarini ifodalang; Xivadagi arxitektura namunalaridan 2 ta misol keltiring; Bu borada asr va yillarni aniq ayting. (Mulohaza – 22 ball)

Buxoro Ashtarxoniylari davrida ham Samarqand va Buxoro mamlakatning yirik madaniy markazlari maqomini saqlab qoldi. Yirik amaldorlar, ulamolar va jamiyatning boshqa vakillari tomonidan saroylar, madrasalar, masjidlar, xonaqohlar, bozorlar, karvonsaroylar va boshqalar qurdirildi. Samarqandda qozi Soqiy tomonidan qurdirilgan madrasa, Yalangto'sh Bahodir tomonidan qurdirilgan Sherdor va Tillakori madrasalari, Sayyid Ahmadxoja madrasasi, Nodir devonbegi madrasalari shular jumlasidandir. Buxoroda ikki qavatli Mag'oki ko'rpa masjidi, zargarlar bozori yaqinida joylashganligi uchun "Zargarlar madrasasi" deb ham ataluvchi Abdulazizxon madrasasi, Xiyobon, Bozori Go'sfand va Jo'ybori Kalon madrasalari ham bunyod etildi. XVII asrda madrasa va masjidlar qurilishida ashtarxoniylar davrida yuqori nufuzga ega bo'lgan ayrim amaldorlar ham o'z hissalarini qo'shishdi. Shunday shaxslardan biri XVII asrning birinchi yarmidagi yirik amaldor va vazir Nodir devonbegi bo'lib, uning mablag'iga butun me'moriy ansambl – xonaqoh, hovuz va madrasa bunyod etilgan. U tomonidan bundan ilgariroq Buxoro Registonidagi Ark devorlari ostida Poyandabiy otaliq masjidi ham qurilgan. Telpakfurushlar gumbazidan Registonga olib boruvchi yo'lda, Bozori-av degan joyda Abdulazizxonning amaldori Muhammadyor otaliq tomonidan xonaqoh quriladi. Shu asrda bu markazda Bolohovuz masjidi ham bunyod etiladi.

Xiva xonligi me'morchiligi

XVIII asrning birinchi yarmida mamlakatda yuz bergan iqtisodiy va siyosiy buhronlar xonlik hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xiva imoratlarining aksariyati XVII–XIX asrlarga oid. 1740-yilda Eron qo'shinlarining Xorazmga kirib kelishi mamlakatni vayron qiladi. Xiva faqat XVIII asrda Arab Muhammadxon hukmronlik qilgan davrda xonlikning poytaxtiga aylanadi va ravnaq topadi. Bu davrda ko'plab inshootlar quriladi. Arab Muhammadxon madrasasi, jome

masjidi va Anushaxon hammomi shular jumlasidandir. Xiva Xorazm me'morchiligining o'ziga xos muzeyi hisoblanadi. Dunyoga mashhur bo'lgan Ichan qal'a ichki shahar bo'lib, unda monumental binolar ansambli o'rin olgan. Bu binolarning ko'pchiligi paxsa va xom g'ishtdan qurilgan. Shulardan biri – (o'ra) ustunli Jome masjidi o'z davrining ajoyib arxitektura namunasi hisoblanadi. Bu yerdagi ustunlarning har biri mahalliy me'morchilik san'atining alohida bir sahifasi deyish mumkin.

Ichan qal'a Xiva shahrining 26 gektar qismini egallagan va qo'rg'on devori bilan o'ralgan. Inshootning burchak qismida mustahkamlovchi minoralar qad ko'targan. Ichan qal'a me'moriy yodgorliklarining ko'pchiligi XIX asrning birinchi yarmida qurilgan. Pahlavon Mahmud maqbarasi, Olloqulixon saroyi, madrasasi, karvonsaroyi va timi, Muhammad Aminxon madrasasi, Ko'hna Ark va Toshhovli saroy ansambllari eng so'nggi me'morchilik obidalaridir. Xorazm qishloq me'morchiligida uy-joylarning eng ko'p tarqalgan turi – murakkab, to'g'ri to'rtburchak shaklidagi, baland paxsa devorlar bilan o'rab olingan hovli-joylar hisoblanadi. Ularda har xil tishli, qoshli bezaklar, bursakli maqbaralar, keng va katta darvozalar mavjud bo'lib, hovli bamisoli bir qal'aga o'xshab ketadi.

XIX asrda Xivada madaniy hayot yuksaldi, qurilishlar avj oldi. 1842-yilda Xiva tevaragida uzunligi 6 km bo'lgan yangi qal'a devori va uning 6 ta darvozasi qurildi. Shahar atrofidagi Rafoniq, Nurillaboy va Nurillabek bog'lari shahar tarkibiga kirdi. Shaharning katta halqa ichidagi qismi Dishan qal'a (tashqi qal'a) deb ataladi.

Ichan qal'a ansambli me'moriy yodgorlik sifatida muhofazaga olinib, muzeyga aylantirilgan. 1990-yildan Ichan qal'a majmuasi YUNESKOning Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Xivada shahar an'anaviy ravishda ikki qismga bo'lingan: Ichki shahar (qal'a, shahar) – Ichan qal'a (so'zma-so'z: ichki mudofaa devori) va tashqi shahar (rabot) – Dishan qal'a (tashqi mudofaa devori). Ichan qal'a devorlari: balandligi 8–10 metr, qalinligi 5–6 metr va tashqi perimetri bo'ylab uzunligi 6250 metr. Tashqi va ichki "aylana"ning mudofaa qal'alari taxtadan qilingan. Ichan qal'a devorlarida har 30 metrda devorlardan tashqariga chiqib turuvchi dumaloq mudofaa minoralari qad rostlagan.

Kaltaminor

Kaltaminor Xiva xoni Muhammad Aminxon tomonidan musulmon olamidagi eng katta va eng baland minora sifatida qurilgan. Uning rejasiga ko'ra, minoraning balandligi 70–80 metr bo'lishi, balandligi oshgan sayin keskin pasayib boruvchi diametri minoraning mustahkamligini oshirishi kerak edi. Muhammad Aminxon hatto Hindistondagi 73 metrlik Qutb minordan ham oshib ketadigan dunyodagi eng baland minorani qurishga qaror qiladi. Uning poydevorining diametri 14,2 metrni tashkil qiladi. Ba'zi manbalarda uning balandligi 110 metrga yetkazilishi qayd etilgan. Qurilish 1852-yilda boshlangan, lekin 1855-yilda minora balandligi 29 metrga yetganida, qurilish to'xtatilgan. Ogahiyning yozishicha, bunga qurilish tashabbuskori Muhammad Aminxonning 1855-yilda Saraxs yaqinidagi jangda halok bo'lganligi sabab bo'lgan. Minora qurilishiga xivalik shoir, tarixchi va davlat arbobi Muhammad Rizo Ogahiy guvoh bo'lgan. Muhammad Aminxon minorasida Ogahiy ijodiga oid 16 qator tarixiy

ma'lumotlardan 12 tasi saqlanib qolgan. Ta'mirlash paytida asl holati tiklangan yozuvda minora jannatda o'sadigan Tubo daraxtiga qiyos qilinadi.

10. Qoraqalpoqlar hayotida urug'chilik va qabiladoshlik munosabatlarini izohlang; Ularning turmush tarzi, xo'jalik hayoti haqida ma'lumot bering; Bu borada hududlar nomi, asr va yillarni aniq ayting; Javobingizni xarita yordamida to'ldiring.

Tarixda qoraqalpoqlar dastlab bir nechta qabilalar uyushmasidan tarkib topgan. Ularning eng qadimgi ajdodlari Orol dengizining janubiy sohillarida yashagan massaget qabilalari hisoblanadi. Qoraqalpoqlarning Amudaryo quyi etagida turkiy bijanak qabilasi negizida xalq sifatida shakllanish jarayoni XI asrda nihoyasiga yetadi. G'arbiy Xorazm, Ustyurt va Volga sohillarida yashagan qoraqalpoqlar Oltin O'rda xonligi hukmronligi ostida bo'lgan. No'g'ay ulusida joylashgan qoraqalpoqlar ham XIV asrning boshlarida Volga sohillariga ko'chib o'tgan edi. Shunday qilib, qoraqalpoqlar Xorazm va Volga o'rtasidagi kengliklarda yaxlit xalq sifatida shakllandi. XV asrning ikkinchi yarmidan to XVI asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davrda qoraqalpoqlar No'g'ay xonligi tarkibida bo'lgan. 1556-yilda Rossiya Ashtarxon xonligini bosib olgach, No'g'ay qabila sardorlari o'rtasida o'zaro nifoq va janjallar boshlanadi. Buning ustiga xonlikda ikki yil (1557–1558) davomida ekin bitmay qoladi, oqibatda ocharchilik boshlanadi. Ushbu ofatlar tufayli xonlik hududida istiqomat qilayotgan xalqlarning ko'p qismi boshqa o'lkalarga ko'chib ketishga majbur bo'ladi. Qoraqalpoqlar ham No'g'ay xonligi hududini tark etib, Amudaryo bo'ylaridagi avvalgi yerlariga qaytish imkoniyati bo'lmaganligidan Sirdaryo sohillariga kelib joylashadilar. O'sha paytlarda Amudaryo sohillari suvsizlikdan qovjirab qolgan edi. Faqatgina XVII asrning boshlariga kelib Amudaryo eski o'zanga qaytadi va Kaspiy dengizidan Orol dengiziga quyila boshlaydi. O'sha davrdan boshlab qoraqalpoqlar Amudaryoning ikki sohili bo'ylab yastangan qadimiy joylariga qaytib, yerlarni qaytadan o'zlashtirishga kirishishadi. XVII asrda qoraqalpoqlar Xorazmga ko'chib o'tgan o'zbeklar bilan birga Xiva xonligining shimolida Orol (Aran) davlatini barpo etadilar. Orol qoraqalpoqlari va o'zbeklar XIX asrning boshlarida Xiva xonligi hududida ham yashaganlar. Qoraqalpoqlarning etnogenezida muhim rol o'ynagan.

Qipchoq dashti qabilalari qoraqalpoq tiliga o'z ta'sirini o'tkazgan. Ularning shakllanish jarayoni va nomining paydo bo'lishi XVI–XVIII asrlarga to'g'ri keladi. XVIII asrlarda qoraqalpoqlarning bir qismi Farg'ona vodiysiga ko'chib o'tgan bo'lsa, aksariyati XIX asr boshlarida Sirdaryoning quyi oqimidan qozoqlarning siquvi va xonlarning zulmi natijasida Amudaryoning quyi qismlariga ko'chib ketishga majbur bo'lishadi. Olimlar fikriga ko'ra, "qoraqalpoq" so'zi qipchoq tiliga mansub bo'lib, o'g'uz-bijanak qabilalarining boshlariga kiyib yurgan qalpog'ining shakli va rangiga qarab berilgan nomdir.

XVIII asr boshlariga kelib, Sirdaryo bo'yida yashovchi qoraqalpoqlar birlashishga harakat qiladilar. Buning natijasi o'laroq, 1714-yilda Sirdaryo bo'yi qoraqalpoqlari yetakchilari Eshmuhammad (Eshimxon) boshchiligida tuzilgan davlatga birlashadilar. Bu davlat Sirdaryoning quyi oqimi, Volga bo'ylari jung'orlari, Boshqird ulusi va Kichik juz qozoq xonliklari bilan chegaradosh edi. Biroq bu davlat iqtisodiy va siyosiy jihatdan Kichik juz qozoq

xonligiga qaram bo‘lib qoladi. Qoraqalpoqlar Kichik juzda o‘lpon (yasog‘) to‘lashga va harbiy jangchilar bilan ta‘minlashga majbur etiladi.

Qoraqalpoqlar ijtimoiy hayotida urug‘chilik, qabiladoshlik munosabatlari ancha mustahkam edi. Har bir urug‘ yoki qabilaga biylar boshchilik qilgan. Harbiy qismlarni botirlar boshqargan. Aholi orasida ruhoniylar, shayxlar, xo‘jalarning o‘rni katta edi. Ovul boshlang‘ich ma‘muriy bo‘g‘in bo‘lib, ularning butun hayotiga Oqsoqollar kengashi rahbarlik qilgan. Shuningdek, qoraqalpoqlarda yuzboshi, mirobboshi, qozi, rais kabi ma‘muriy mansablar ham mavjud edi. Biylar avvallari urug‘ yig‘inlarida saylangan. Biylarbiyi esa qoraqalpoqlar Xiva xonligiga bo‘ysundirilgach, xon tomonidan tayinlanadigan bo‘lgan. Xon tomonidan tayinlangan biyga boshqa biylar bo‘ysungan. Amudaryoning so‘l sohilidagi Qo‘ng‘irot, o‘ng sohilidagi Chimboy qoraqalpoqlarning bosh ma‘muriy markaziga aylanadi. Aholi orasida mulkiy tabaqalanish ham kuchayib boradi. Yerga jamoa bo‘lib egalik qilish asta-sekin barham topib, katta yer egaligi vujudga kela boshlaydi. Chorvachilikda minglab qoramol, qo‘y, echki, yilqi, tuyalarga ega tabaqalar shakllanadi. Juda ko‘p baliq ovlanadigan suv havzalari ham alohida kishilar tomonidan egallanib boriladi. Natijada yersiz, chorva mollarisiz qolgan kambag‘allar soni ko‘payadi. Ular yer egalaridan ijaraga yer olib ishlashga, chorva mollarini boqib kun kechirishga majbur bo‘lishadi. Qoraqalpoqlar qadimdan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanib kelganlar. “Qirqqiz” dostonida qoraqalpoqlarning yerlarni o‘zlashtirib, suv inshootlari qurib, yer haydab g‘alla yetishtirganligi, bog‘lar yaratganligi haqida ma‘lumotlar bor. Qoraqalpoqlar Orol bo‘ylarida, Sirdaryo va Amudaryo oralig‘idagi yerlarda dehqonchilik bilan shug‘ullanganlar. Bug‘doy, arpa, tariq va boshqa ekinlar ekib, mo‘l hosil olganlar. Yangi (Jana)daryo va Quvondaryo havzalarida qoraqalpoqlar tomonidan barpo etilgan kanal va sug‘orish inshootlari xo‘jalikda dehqonchilik tarmog‘ining yetakchi o‘rinda bo‘lganligidan guvohlik beradi.

XVIII asr oxirlarida Amudaryo quyi tarmoqlarida Qalliko‘l, Kegayli, XIX asr o‘rtalarida Chimboy, Qo‘ng‘irot kabi dehqonchilik vohalari vujudga keladi. Dehqonchilikda omoch, mola, ketmon, belkurak, o‘roq kabi mehnat qurollaridan foydalanilgan. Qoraqalpoqlar iqtisodiy hayotida chorvachilik ham muhim o‘rin tutgan. Poda-poda qoramol, qo‘y, echki, ot va tuyalar boqilgan. Chorvadorlar ho‘kiz va tuya qo‘shilgan aravalarda poda va otlari bilan yil davomida sero‘t yaylovlarga ko‘chib yurganlar. Qishlov uchun xashak tayyorlangan. Ayniqsa, mayda qamish chorva mollari uchun to‘yimli ozuqa bo‘lib xizmat qilgan. Qoraqalpoqlarning iqtisodiy hayotida baliqchilik ham alohida ahamiyatga ega edi. Orol bo‘ylari, daryolarning havzalari baliqchilikning rivojlanishiga katta imkoniyat yaratgan. Baliqchilik, ovchilik aholi uchun qo‘shimcha tirikchilik manbayi edi.

Qoraqalpoqlar yashaydigan ovul va qishloqlar o‘zining duradgori, taqachisi, aravasozi, egarchisi, etikdo‘zi va zargariga ega bo‘lgan. Qoraqalpoqlar orasida yog‘ochsozlar, chig‘ir, qayiq va o‘tov yasaydigan ustalar ham ko‘p edi. Ular to‘quvchilik, gilamdo‘zlik, namat, ya‘ni kigiz tayyorlash bilan ham shug‘ullanishgan. Bo‘yrachilik mahsulotlari ham xaridorgir edi. Qoraqalpoq kulollari yasagan tandir va sopol idishlarga talab katta bo‘lgan. Egarchi (yershi) ustalar, jumladan, otorqa deb ataladigan qolipda egar yasashgan.

Egarning sakkiz bo‘lagi ana shu qolipda yig‘ilib, yelimlangan. Ip yigirish uchun urchuq ishlatilgan. Jun gazlama, sholcha hamda gilam to‘qish uchun o‘rmak deb atalgan oddiy moslamadan foydalanilgan. Kenagas va mang‘it ayollari nihoyatda mohir to‘quvchi bo‘lgan. Turarjoylar qoraqalpoqlar yashaydigan hududning geografik holati, tabiiy va iqlim sharoitlariga qarab har xil qurilgan. Ularning har qanday sharoitga mos keladigan va eng yaxshi ko‘rgan uyi o‘tov bo‘lib, mahalliy aholi uni “qora uy” deb atagan. Bundan tashqari, “qoqra” nomi bilan ma‘lum bo‘lgan loysuvoq uylari ham bo‘lgan. Ayrim hollarda yerto‘lalarda ham yashashgan. Yirik boylarning katta hovlilari bo‘lib, bunday hovlilar paxsadan qurilgan va atrofi devor bilan o‘ralgan.

Dehqonlardan salg‘ut (yer) solig‘i, chorvadorlardan zakot solig‘i, aholidan ruhoniylar uchun ushur solig‘i olingan. Soliq miqdorini xon amaldorlari belgilagan. Yer solig‘i butun qabila yoki urug‘ga biryo‘la solingan. Biy va amaldorlar ham o‘z xarajatlarini qoplash uchun xalqdan qo‘shimcha soliqlar undirganlar. Harbiy xavf yuz berganda xalqdan qozon (xo‘jalik) solig‘i undirilgan. Yigitlar majburiy harbiy xizmatga chaqirilgan. Soliqlardan tashqari, xalq kanal va ariqlar qazish, sug‘orish inshootlarini tozalash kabi ishlarga majburiy safarbar etilgan.

Qoraqalpoqlarning xalq og‘zaki ijodi juda boy. Ular so‘z ustalari bo‘lgan chechanlarni, baxshi (jirov)larni sevadilar. El oqsoqollari, rahbarlari yonidan qissaxonlar arimagan. O‘zbeklarning Afandisi kabi qoraqalpoqlarning ham qiziqchisi – O‘mirbek laqqisi bor. O‘mirbek laqqi o‘z latifalarida jamiyatdagi kamchiliklar ustidan kuluvchi xalq qahramoni sifatida gavdalanadi. U adolatsiz amaldorlar, qozilar, so‘zi bilan ishi mos kelmaydigan ruhoniylarning kirdikorlarini fosh qilib, mardlik, to‘g‘rilik, haqiqat, adolatni kuylagan. Latifalarni yengil mutoyiba, achchiq hajv bilan ixcham ifodalab, tinglovchilarni xursand qilgan. “Qirqqiz”, “Alpomish”, “Qublon”, “Mastposhsho”, “Edigey” kabi qahramonlik dostonlarida qoraqalpoqlarning boy tarixi kuylanadi. Masalan, “Edigey” dostonida Amir Temur, To‘xtamish faoliyati bilan bog‘liq voqealar bayon etilsa, “Qirqqiz”da qoraqalpoq xalqining ozodlik kurashi, Xorazm xalqining Eron shohi Nodirshohga qarshi kurashi o‘z badiiy ifodasini topgan. Qoraqalpoqlarning xalq qo‘shiqlarida el-yurt yo‘lboshchilari, qahramonlari – Maman botir, Esangeldi mahram, Oydo‘stbiy, Ernazarbiylar ulug‘lanadi. Qoraqalpoqlarning tasviriy san’atdagi o‘ziga xosligi, ayniqsa, ular to‘qigan gilam va kashta buyumlarda yorqin ifodasini topgan.

Ularga tushirilgan naqshli bezaklar suv ramzini aks ettiruvchi to‘lqin ko‘rinishiga ega bo‘lgan. Bu bejiz emas edi. Chunki qoraqalpoqlar qadimdan daryo va ko‘l bo‘ylarida yashab kelganlar. Bundan tashqari, qoraqalpoq tasviriy san’atining yana bir o‘ziga xosligi uning qadama naqshli yog‘och o‘ymakorligida yaqqol namoyon bo‘ladi.

